

Recht op resocialisatie van levenslang gestraften:

Gloort er hoop aan de horizon?

Een onderzoek naar de wijze waarop resocialisatie van levenslang gestraften in de Nederlandse praktijk wordt verwezenlijkt in het licht van artikel 3 en 5 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens

Open Universiteit

Lisa Sophie Griffioen

Auteur: L.S. Griffioen

Studentnummer: 851380342

Opleiding: Vrije wetenschappelijke master rechtsgeleerdheid accent strafrecht

Onderwijsinstelling: Open Universiteit

Begeleider: Dhr. drs. D. van Ekelenburg

Examinator: Mw. mr. dr. W.H.B. Dreissen

Datum: 3 februari 2017

Voorwoord

Voor u ligt de scriptie “Recht op resocialisatie van levenslang gestraften: Gloort er hoop aan de horizon?”. Deze scriptie is tot stand gekomen in het kader van de vrije wetenschappelijke master rechtsgeleerdheid accent strafrecht aan de Open Universiteit. De levenslange gevangenisstraf is een omstreden straf met een turbulente geschiedenis. Actuele ontwikkelingen in de rechtspraak, politiek en maatschappij maakt het een zeer interessant thema om onderzoek naar te doen. Het schrijven van deze scriptie is daarom een plezierige en intensieve bezigheid geweest. Ik wil eenieder die een bijdrage heeft geleverd aan het voltooien van mijn scriptie graag bedanken. In het bijzonder wil ik mijn begeleider Dick van Ekelenburg bedanken voor zijn vriendelijke ondersteuning en feedback tijdens het schrijven van deze scriptie. Ik wil mijn ouders en verloofde bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun in de keuzes die ik maak in het leven. Het mogen voelen van onvoorwaardelijke liefde, vertrouwen en trots hebben geleid tot het afronden van deze studie. Met deze scriptie komt een einde aan een bijzondere en zeer plezierige studietijd!

Amsterdam, februari 2017.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	2
Inhoudsopgave.....	3
Lijst van gebruikte afkortingen.....	5
Hoofdstuk 1. Inleiding.....	6
Hoofdstuk 2. Levenslang in Nederland.....	9
Hoofdstuk 2.1 Inleiding.....	9
Hoofdstuk 2.2 Beknopt historisch overzicht.....	9
Hoofdstuk 2.3 Wettelijke mogelijkheden tot strafverkorting.....	12
Hoofdstuk 2.3.1 Een civiele procedure.....	12
Hoofdstuk 2.3.2 De gratieprocedure.....	13
Hoofdstuk 2.3.2.1 Gratie voor 1986.....	15
Hoofdstuk 2.3.2.2 Gratie na 1986.....	16
Hoofdstuk 2.4 De invloed van de politiek.....	18
Hoofdstuk 2.5 Opvattingen in de literatuur.....	20
Hoofdstuk 2.6 Conclusie.....	22
Hoofdstuk 3. Levenslang binnen Europa.....	24
Hoofdstuk 3.1 Inleiding.....	24
Hoofdstuk 3.2 Nederland ten opzichte van de Raad van Europa.....	24
Hoofdstuk 3.3 Artikel 3 EVRM.....	26
Hoofdstuk 3.3.1 Inleiding.....	26
Hoofdstuk 3.3.2 Léger tegen Frankrijk.....	27
Hoofdstuk 3.3.3 Kafkaris tegen Cyprus.....	28
Hoofdstuk 3.3.4 Iorgov tegen Bulgarije.....	29
Hoofdstuk 3.3.5 Vinter e.a. tegen het Verenigd Koninkrijk.....	29
Hoofdstuk 3.3.6 Lászlo Magyar tegen Hongarije.....	33
Hoofdstuk 3.3.7 Murray tegen Nederland.....	34
Hoofdstuk 3.4 Artikel 5 EVRM.....	35
Hoofdstuk 3.4.1 Inleiding.....	35
Hoofdstuk 3.4.2 Stafford tegen het Verenigd Koninkrijk.....	36
Hoofdstuk 3.4.3 Weeks tegen het Verenigd Koninkrijk.....	37
Hoofdstuk 3.4.4 Wynne tegen het Verenigd Koninkrijk.....	37
Hoofdstuk 3.5 Invloed op jurisprudentie van de Hoge Raad.....	38
Hoofdstuk 3.6 Conclusie.....	43
Hoofdstuk 4. Rechtsvergelijkend onderzoek en actuele ontwikkelingen.....	46
Hoofdstuk 4.1 Inleiding.....	46

Hoofdstuk 4.2 Engeland.....	46
Hoofdstuk 4.3 Duitsland.....	48
Hoofdstuk 4.4 Actuele ontwikkelingen in Nederland.....	50
Hoofdstuk 4.5 Conclusie.....	55
Hoofdstuk 5. Conclusie en aanbevelingen.....	57
Literatuur.....	63

Lijst van gebruikte afkortingen

A-G	Advocaat-Generaal
Art.	Artikel
BW	Burgerlijk Wetboek
DD	Delikt en Delinkwent
dhr.	de heer
Dr.	Dokter
HR	Hoge Raad
EBI	Extra Beveiligde Inrichting
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
e.v.	en verder
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
GK	Grote Kamer
GW	Grondwet
mr.	Meester
MvT	Memorie van Toelichting
NJB	Nederlands Juristen Blad
NRC	Nieuwe Rotterdamse Courant
nr.	nummer
OM	Openbaar Ministerie
p.	pagina
P-G	Procureur-Generaal
PBW	Penitentiaire Beginselenwet
Prof.	Professor
Rb	Rechtbank
RSJ	Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming
Stb.	Staatsblad
TBS	Terbeschikkingstelling
VI	Voorwaardelijke Invrijheidsstelling
WvSr	Wetboek van Strafrecht
WvSv	Wetboek van Strafvordering
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum

1. Inleiding

Er is een trend in het Nederlandse strafrecht: de levenslange gevangenisstraf wordt steeds frequenter opgelegd.¹ In de periode vanaf 1945 tot het einde van de twintigste eeuw werd de levenslange gevangenisstraf 24 keer opgelegd.² Sinds de eeuwwisseling is het aantal tot levenslang veroordeelden al 31 met als hoogtepunt 2015 waarin maar liefst driemaal in een week tijd een levenslange gevangenisstraf werd opgelegd.³

Op 23 april 2015 werd L. Geeraets door de Rechtbank Limburg veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf voor onder meer zijn betrokkenheid bij de dubbele moord met een handlanger op twee jonge mannen van 19 en 23 jaar oud in Venray in 2006. De twee jonge mannen zijn om het leven gebracht door middel van een nekschot nadat zij waren betrapt op het stelen van een hennepplantage.⁴ Op 1 mei 2015 werden A. Abouchdak en A. Benhadi door de rechtbank in Amsterdam tot diezelfde straf veroordeeld voor de dubbele liquidatie van twee mannen in 2012 in de Staatsliedenbuurt in Amsterdam. Het werkelijke doelwit van deze aanslag wist te ontsnappen. Na de liquidatie werden twee motoragenten door de vluchtende daders onder vuur genomen.⁵

Een dag nadat L. Geeraets veroordeeld werd tot een levenslange gevangenisstraf pleegde hij zelfmoord in zijn cel. De dagbladen staan vol met de uitspraken die zijn advocaten toen deden:

De advocaten zeggen *“het mentaal lijden van G. van nabij te hebben meegemaakt en de hoop te hebben gehad dat hij voldoende vertrouwen zou blijven houden in een rechtvaardige uitkomst van zijn strafzaak alsmede vertrouwen in het strafrechtssysteem.”* De dood van G. roept volgens raadslieden Heuvelmans en Knoops wederom de vraag op naar de humaniteit van het EBI-systeem.⁶ Gedetineerden kunnen in geval van vluchtgevaar in een Extra Beveiligde Inrichting (EBI) worden geplaatst. In de Extra Beveiligde Inrichting heerst een

---

¹ Het aantal levenslang gestraften in Nederland wordt niet in een officiële databank bijgehouden door de overheid. De aantallen die in deze scriptie worden gehanteerd zijn afkomstig uit het overzicht van: Anker & Anker Strafrechtadvocaten 2005 (bijgewerkt tot 22 augustus 2013)

² Anker & Anker Strafrechtadvocaten 2005 (bijgewerkt tot 22 augustus 2013)

³ Uit het overzicht van Anker & Anker Strafrechtadvocaten 2005 (bijgewerkt tot 22 augustus 2013) blijkt van 28 opgelegde levenslange gevangenisstraffen. Daarna is de straf nog drie keer opgelegd in 2015: RB Limburg, 23 april 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:3472, RB Amsterdam, 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2468 en ECLI:NL:RBAMS:2015:2471

⁴ RB Limburg, 23 april 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:3472

⁵ RB Amsterdam, 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2468 en ECLI:NL:RBAMS:2015:2471

⁶ C. van der Veen 'Veroordeelde Venrayse moordzaak Lau G. overleden', *NRC* 24 april 2015, nrc.nl

'Justitie bevestigt zelfmoord in cel van Lau Geeraets', *NOS* 24 april 2015, nos.nl

'Tot levenslang veroordeelde Lau G. pleegt zelfmoord in cel', *NU* 24 april 2015, nu.nl

strenger regime dan in andere penitentiaire inrichtingen.⁷ *“In zijn nagedachtenis spreken wij de hoop uit dat justitie hier lering uit zal trekken en zal blijven streven naar verdere humanisering van het strafrecht”* schrijven de raadslieden.⁸

Het streven naar verdere humanisering van het Nederlandse strafrecht is sindsdien onderwerp van juridisch, politiek en publiek debat geweest.⁹ Uitvoering aan bod komt daarbij de behandeling van gratieverzoeken van levenslang gestraften. Niet geheel verrassend, gelet op het feit dat het verkrijgen van gratie de enige mogelijkheid is tot verkorting van een levenslange gevangenisstraf. Het doen van een gratieverzoek biedt de in Nederland tot levenslang veroordeelde echter geen enkel perspectief, aangezien er sinds 1986 geen enkele keer meer gratie is verleend, op het geval van een terminaal zieke gedetineerde na.¹⁰ De voorheen algemeen heersende politieke opvatting dat ook levenslang gestraften perspectief moeten hebben op terugkeer in de samenleving heeft plaatsgemaakt voor de opvatting dat levenslang ook echt levenslang betekent.¹¹ Gelet op het feit dat de minister van Justitie de uiteindelijke beslissing op het gratieverzoek neemt, heeft deze kentering in de politieke opvatting grote gevolgen voor de tenuitvoerlegging van levenslange gevangenisstraffen. De mogelijkheid tot resocialisatie wordt met dit beleid praktisch nihil. Deze kentering in de politieke en grotendeels ook publieke opvatting over de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf roept de vraag op of in de toepassing in de praktijk wel wordt voldaan aan de eisen die voortvloeien uit het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens?

In deze scriptie staat dan ook de volgende vraag centraal: *In hoeverre is de wijze waarop resocialisatie van levenslang gestraften in de Nederlandse praktijk wordt verwezenlijkt in overeenstemming met artikel 3 en 5 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens?*

De artikelen 3 en 5 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (hierna: EVRM) staan hierbij centraal omdat deze artikelen het meest van belang zijn voor de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf. Artikel 3 omvat het verbod om mensen te onderwerpen aan foltering en aan onmenselijke of vernederende

---

⁷ De EBI in Vught is de strengst beveiligde gevangenis in Nederland. In de EBI worden de cellen van de gedetineerden bijvoorbeeld elke dag gecontroleerd. Daarnaast zitten gedetineerden in de EBI altijd achter glas, ook bij bezoek van advocaten. L. Geeraets verbleef ten tijde van zijn zelfmoord in de EBI in Vught.

⁸ ‘Tot levenslang veroordeelde Lau G. pleegt zelfmoord in cel’, *NU* 24 april 2015, nu.nl

⁹ *Kamerstukken II* 2015/16, 34300, 39

¹⁰ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.23 en 24

¹¹ De voorheen algemeen heersende politieke opvatting dat ook levenslang gestraften perspectief moeten hebben op terugkeer in de samenleving blijkt uit het feit dat tot 1970 aan vrijwel iedere tot levenslang veroordeelde gratie is verleend. Factsheet Forum Levenslang 2011 p.15 e.v.

behandelingen of bestraffingen.¹² Artikel 5 lid 1 sub a EVRM behelst de noodzaak van het bestaan van een causaal verband tussen de gronden voor de vrijheidsbeneming en de veroordeling door de rechter.¹³ Artikel 5 lid 4 EVRM geeft de veroordeelde het recht om zijn detentie door een rechter te laten toetsen.¹⁴

De ontwikkelingen in de praktijk staan echter niet stil. Het debat over streven naar verdere humanisering van het strafrecht heeft ook zijn doorwerking in de Nederlandse rechtspraak. In een recente uitspraak werd gekozen voor een tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaar in de plaats van voor een levenslange gevangenisstraf, hoewel de ernst van de feiten daartoe wel aanleiding gaven. In de motivering van deze straf werd expliciet gewezen op het gebrek aan hoop op enig perspectief op vrijlating bij een levenslange gevangenisstraf. De praktijk van de tenuitvoerlegging van levenslange gevangenisstraffen in Nederland staat naar het oordeel van de rechtbank op gespannen voet met de eisen die uit artikel 3 van het EVRM voortvloeien, omdat er de facto nauwelijks perspectief bestaat op verkorting van deze straf.¹⁵ Gloort er hoop aan de horizon?

---

¹² Art. 3 EVRM: Niemand mag worden onderworpen aan folteringen of aan onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen

¹³ Art. 5 lid 1 sub a EVRM: Een ieder heeft recht op vrijheid en veiligheid van zijn persoon. Niemand mag zijn vrijheid worden ontnomen, behalve in de navolgende gevallen en overeenkomstig een wettelijk voorgeschreven procedure: (a) indien hij op rechtmatige wijze is gedetineerd na veroordeling door een daartoe bevoegde rechter

¹⁴ Art 5 lid 4 EVRM: Een ieder, wie door arrestatie of detentie zijn vrijheid is ontnomen, heeft het recht voorziening te vragen bij het gerecht opdat deze spoedig beslist over de rechtmatigheid van zijn detentie en zijn invrijheidstelling beveelt, indien de detentie onrechtmatig is

¹⁵ RB Noord-Nederland, 24 november 2015, ECLI:NL:RBNNE:2015:5389

2. Levenslang in Nederland

2.1 Inleiding

Om te kunnen beoordelen of de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland in overeenstemming is met de eisen die voortvloeien uit artikel 3 en 5 lid 1 en 4 EVRM zal eerst worden beschreven hoe deze straf is geregeld in Nederland. Deze beschrijving zal geschieden door middel van een historisch overzicht van de ontwikkelingen van de levenslange gevangenisstraf in Nederland. Ook het wettelijk kader van de levenslange gevangenisstraf komt daarbij aan bod. De wettelijke mogelijkheden tot verkorting van de levenslange gevangenisstraf die Nederland kent zijn de gratieprocedure en een civiele procedure op grond van artikel 6:162 BW. De werking van deze wettelijke mogelijkheden in de praktijk zal in dit hoofdstuk nader worden onderzocht. Vervolgens zal de aandacht worden gericht op de invloed van de politiek op de tenuitvoerlegging van de wettelijke mogelijkheden tot resocialisatie van levenslang gestraften. Verder wordt nagegaan hoe in de literatuur wordt aangekeken tegen de wijze waarop de levenslange gevangenisstraf in Nederland wordt uitgevoerd. De vraag hoe verschillende rechtsgeleerden naar deze Nederlandse beleidsvoering kijken zal hierbij aan bod komen. Tot slot zal op de vragen of de huidige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf volgens de literatuur houdbaar is en hoe het beter zou kunnen worden geregeld in Nederland een antwoord worden gegeven.

2.2 Beknopt historisch overzicht

In het jaar 1870 werd in Nederland de doodstraf afgeschaft.¹⁶ Dit gebeurde gelijktijdig met de invoering van de levenslange gevangenisstraf (toen nog de tuchthuisstraf).¹⁷ De doodstraf was in de jaren voordat zij werd afgeschaft al verworden tot een straf zonder praktische betekenis omdat er sinds 1860 een moratorium op rustte.¹⁸ De levenslange gevangenisstraf kwam qua zwaarte het meest dichtbij de doodstraf en was daardoor de beste optie om de onhoudbare doodstraf mee te vervangen.¹⁹

Toch wachtte de invoering van de levenslange gevangenisstraf geen warm welkom. Tegenstanders van de levenslange gevangenisstraf vonden de straf geen waardige vervanger van de barbaarse doodstraf en vonden deze sanctie te zwaar. Tevens werd in het

---

¹⁶ Wet van 17 september 1870 (tot afschaffing der doodstraf), *Stb.* 1870, 162

¹⁷ “*Vervalt nu de doodstraf in het gemeene strafregt geheel, dan is het noodig de levenslange tuchthuisstraf als zwaarste straf in hare plaats te stellen*” uit de memorie van toelichting bij het wetsontwerp ter afschaffing van de doodstraf uit 1870, *Kamerstukken II* 1869-70, nr. 80, nr. 3, p. 796

¹⁸ De laatste doodstraf werd voltrokken in Maastricht op 31 oktober 1860. J. de Klerk, ‘Maastricht zag laatste executie’, *Limburgsch dagblad* 9 september 1970, p.21

¹⁹ De doodstraf was onhoudbaar geworden omdat deze straf door velen wreed en onbeschaafd werd gevonden

debat tussen het parlement en de toenmalige minister van Justitie Van Lilaar naar voren gebracht dat de straf niet zou passen in het concept van ‘zedelijke verbetering’. Ook luidde het bezwaar dat de straf onrechtvaardig zou zijn, nu de gevolgen voor een jonge veroordeelde veel zwaarder wogen dan voor een oudere.²⁰ Een ander argument dat werd aangedragen tegen de invoering van de levenslange gevangenisstraf was dat de straf het gedrag van de veroordeelde niet gunstig meer kon beïnvloeden. Het invoeren van de levenslange gevangenisstraf was kortom geen besluit waar moeiteeloos over werd gesproken in de Tweede Kamer. Van Lilaar nam het standpunt in dat met de mogelijkheid van gratie tot verkorting van de straf, de invoering van de levenslange gevangenisstraf aanvaardbaar was.²¹ Toenmalig Tweede Kamerlid de Brauw zei er destijds het volgende over:

*“Zij is eene pijniging, die den mensch kan verlagen tot het peil van het redelooze dier, omdat alle hoop in de toekomst wordt ontnomen (...). Sluit gij iemand levenslang op, gij brengt een wanhopige in de gevangenis, zoo er voor hem geen uitkomst hoegenaamd is, en dat is pijniging zoo niet van het ligchaam, dan toch, veel erger, van de ziel”.*²²

Toch werd de invoering van de levenslange gevangenisstraf met het besef van onmisbaarheid met een kleine meerderheid aangenomen. Enige tijd later, eerst bij de parlementaire behandeling en later bij de invoering van het Wetboek van Strafrecht in 1886 werd de levenslange gevangenisstraf opnieuw heftig bediscussieerd. De toenmalige minister van Justitie Modderman pleitte om de levenslange gevangenisstraf te behouden maar *“met bloedend hart, want in beginsel deugt zij niet; maar ik geloof dat niemand onzer hare afschaffing zal beleven, want onze maatschappij is voor die afschaffing nog niet rijp (...)”*²³ Opnieuw werd zowel de wreedheid als de onmisbaarheid van deze straf onderkend in de bescherming van de veiligheid van de maatschappij. Ondanks het feit dat de kritische geluiden bij de invoering van deze straf de positieve in verre mate overstemden kreeg de levenslange gevangenisstraf een definitieve plek in het Nederlandse sanctiebestel door de invoering van het Wetboek van Strafrecht in 1886.

Wettelijk kader

“Het lijdt echter geen twijfel, dat hier eene splitsing moet worden gemaakt tusschen het groot

---

²⁰ “Behalve andere bezwaren tegen die straf, bestaat ook dit, dat zij niet voor alle veroordeelden een even sterk karakter heeft. Levenslange tuchthuisstraf beteekent voor den twintigjarige geheel iets anders dan voor hem, die reeds den ouderdom van 50 of 60 jaren heeft bereikt.” *Kamerstukken II 1869/70*, 80, nr. 4, p.4

²¹ Factsheet Forum Levenslang 2011, bijlage 5, p. 33

²² *Handelingen II 1869/70*, p. 1485, zoals aangehaald in Bleichrodt 2006

²³ Smidt 1891, p. 31, “met een bloedend hart, want in beginsel deugt zij niet”

*aantal, in aard en zwaarte zoo zeer verschillende, misdaden, waartegen het gemeene strafregt thans nog de doodstraf bedreigt. De levenslange afzondering uit de maatschappij mag alleen zijn zwaarste vervangende straf.*²⁴

Bij de invoering van de levenslange gevangenisstraf een kleine twintig jaar eerder werd met deze uitspraak al duidelijk gemaakt dat de straf slechts geschikt werd bevonden voor een gering aantal zeer ernstige delicten. De levenslange gevangenisstraf werd opgenomen in artikel 10 van het Wetboek van Strafrecht en luidt sindsdien onveranderd: “De gevangenisstraf is levenslang of tijdelijk”.²⁵ De tijdelijke gevangenisstraf bedroeg een maximum van twintig jaar. Hoe de levenslange gevangenisstraf moest worden ingevuld werd aan de praktijk overgelaten.²⁶ Sinds het wijzigen van de wet op 1 februari 2006 is het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf verhoogd naar dertig jaar.²⁷ De wetswijziging had als doel om het gat tussen de tijdelijke en de levenslange gevangenisstraf te verkleinen.²⁸

Delicten die met een levenslange gevangenisstraf worden bedreigd zijn onder andere moord (art. 289 Sr) en doodslag (art. 288 Sr) gepleegd onder verzwarende omstandigheden (gekwalficeerde doodslag). Dit zijn tevens de commune delicten die verantwoordelijk zijn voor de oplegging van verreweg de meeste levenslange gevangenisstraffen in Nederland. Daarnaast worden enkele misdrijven tegen de veiligheid van de Staat (art. 92 Sr) en tegen de Koninklijke waardigheid (art. 108 Sr e.v.) met deze straf bedreigd. Ook zijn er een aantal misdrijven tegen de algemene veiligheid van personen, zoals het ‘doen verongelukken van een (lucht)vaartuig’ (art. 168 Sr) en een aantal misdrijven met terroristisch oogmerk, zoals ‘gijzeling met terroristisch oogmerk’ (art. 282b Sr) waarvoor een levenslange gevangenisstraf opgelegd kan worden.²⁹ Een levenslange gevangenisstraf voor een misdrijf met terroristisch oogmerk is tot dusver maar één keer opgelegd, aan Mohammed B. in 2005.³⁰

Een aantal delicten buiten het Wetboek van Strafrecht waarvoor een levenslange gevangenisstraf kan worden opgelegd, zijn genoemd in de Wet Internationale Misdrijven van 2003.³¹ Volgens artikel 37 Internationaal Verdrag tot bescherming van de Rechten van het Kind (IVRK) mag aan kinderen die tijdens het begaan van het delict nog geen achttien jaar zijn geen levenslange gevangenisstraf in haar absolute vorm worden opgelegd. Artikel 77b

---

²⁴ *Kamerstukken II* 1869/70, 80 nr.3, p.796

²⁵ Artikel 10 lid 1 Wetboek van Strafrecht

²⁶ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.1

²⁷ Wet Herijking strafmaxima; ingevoerd bij Wet van 22 december 2005, Stb. 2006, 11 en Stb. 2006, 23

²⁸ Factsheet Forum Levenslang 2011, Wet Herijking strafmaxima; ingevoerd bij Wet van 22 december 2005, Stb. 2006, 11 en Stb. 2006, 23

²⁹ Factsheet 2011, Forum Levenslang, p. 2

³⁰ Mohammed B. werd tot een levenslange gevangenisstraf veroordeeld voor de moord op Theo van Gogh. ECLI:NL:RBAMS:2005:AU0025

³¹ Art. 3 e.v. Wet Internationale Misdrijven

Sr bepaalt dat in Nederland de levenslange gevangenisstraf niet aan kinderen onder de achttien jaar mag worden opgelegd.

De tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf wijkt niet af van die van een gewone gevangenisstraf. Dit betekent dat ook de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf dient te zijn gericht op voorbereiding van de terugkeer in de maatschappij. Dit resocialisatiebeginsel werd in 1951 voor het eerst geformuleerd in artikel 26 van de Beginselenwet Gevangeniswezen.³² Dit uitgangspunt kan worden terug gevonden in de Penitentiaire Beginselenwet 1999: *“Met handhaving van het karakter van de vrijheidsstraf of vrijheidsbenemende maatregel wordt de tenuitvoerlegging hiervan zo veel mogelijk dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer van de betrokkene in de maatschappij.”*³³ Er zijn in de Penitentiaire Beginselenwet geen bijzondere regelingen opgenomen voor levenslang gestraften.³⁴ In de praktijk wordt de opdracht om gedetineerden voor te bereiden op terugkeer in de maatschappij niet op levenslang gestraften van toepassing geacht.³⁵ Deze uitzondering is niet wettelijk geregeld, maar vloeit voort uit de opvatting dat het in artikel 10 lid 1 van het Wetboek van Strafrecht beschreven ‘levenslang’ letterlijk moet worden genomen.³⁶

2.3 Wettelijke mogelijkheden tot strafverkorting

2.3.1 Een civiele procedure

Het starten van een civiele procedure is een van de twee mogelijkheden tot verkorting van een (levenslange) gevangenisstraf in Nederland.³⁷ De levenslanggestrafte kan in een procedure tegen de Staat der Nederlanden de civiele rechter vragen te oordelen over de rechtmatigheid van de tenuitvoerlegging van de straf. De te beantwoorden vraag door de civiele rechter is dan of de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf een onrechtmatige daad oplevert in de zin van artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek.³⁸ Toenmalig minister van Justitie Donner zei hierover in 2004 het volgende: *“Toewijzing van een dergelijke vordering is pas aan de orde indien de rechter vaststelt dat bij de veroordeling tot levenslange gevangenisstraf dan wel bij de tenuitvoerlegging daarvan*

---

³² Factsheet Forum Levenslang 2011, p.5

³³ Artikel 2, lid 2 Penitentiaire Beginselenwet

³⁴ ‘Regelgeving en politiek’, *Stichting Forum Levenslang*, forumlevenslang.nl

³⁵ *“Dat verblijf is uiteraard niet gericht op terugkeer in de samenleving”*, aldus de staatssecretaris van Justitie Albayrak, in verslag van het RSJ-congres ‘de jaren tellen’, 6 maart 2008, p. 4

³⁶ Van Hattum 2009, p.1 en 2

³⁷ De tweede mogelijkheid is het indienen van een verzoek tot gratie, welke in paragraaf 2.3.2 aan bod komt.

³⁸ Artikel 6:162 lid 2 BW: Als onrechtmatige daad worden aangemerkt een inbreuk op een recht en een doen of nalaten in strijd met een wettelijke plicht of met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt, een en ander behoudens de aanwezigheid van een rechtvaardigingsgrond

*dermate fundamentele rechtsbeginselen zijn geschonden dat de voortzetting van de tenuitvoerlegging niet langer als rechtmatig kan worden beschouwd.*³⁹

Een dergelijke vordering bij de civiele rechter heeft nog nooit geleid tot de vaststelling dat er sprake is van een onrechtmatige daad.⁴⁰ Minister Donner achtte de kans op toewijzing van een dergelijke vordering zelf klaarblijkelijk ook niet groot toen hij de civiele rechtsgang een theoretische mogelijkheid noemde.⁴¹

Zo probeerde de Duitser Kotälla via deze weg invrijheidstelling te bereiken, maar zijn klacht wegens schending van artikel 3 en/of 5 EVRM werd door de Commissie niet-ontvankelijk verklaard.⁴² Opmerkelijk is dat de Hoge Raad deze weg blijft benoemen als een reële mogelijkheid tot verkorting van de levenslange gevangenisstraf. In een overweging van de Hoge Raad in een arrest uit 2009 werd nog naar deze mogelijkheid verwezen: *“Wat betreft de in Nederland bestaande mogelijkheden “to take proceedings”, als bedoeld in art. 5, vierde lid, EVRM ten aanzien van de (verdere) tenuitvoerlegging van een opgelegde levenslange gevangenisstraf, en de daarmee verband houdende mogelijkheid tot verkorting van die straf, geldt ook thans nog hetgeen tot uitdrukking is gebracht in het arrest van de Hoge Raad van 9 maart 1999, LJN ZD1464, NJ 1999, 435. Aan de veroordeelde kan, ook na oplegging van een levenslange gevangenisstraf, gratie worden verleend, terwijl deze voorts het oordeel van de burgerlijke rechter kan inroepen omtrent de rechtmatigheid van de (verdere) tenuitvoerlegging van die straf.”*⁴³

De hierboven aangehaalde overweging impliceert dat het inroepen van het oordeel van de burgerlijke rechter een reële mogelijkheid tot verkorting van de straf is. Kijken we echter naar de betekenis van de civiele rechtsgang in de praktijk dan kan geconcludeerd worden dat de civiele rechtsgang geen reëel perspectief op invrijheidsstelling voor een levenslanggestrafte biedt. Ondanks de pogingen die door levenslang gestraften gedaan zijn heeft de civiele rechtsgang nog nooit tot de vaststelling van een onrechtmatige daad geleid.

2.3.2 De gratieprocedure

Naast het starten van een civiele procedure kan een tot levenslang veroordeelde een verzoek indienen tot gratie. Artikel 122 lid 1 van de Grondwet bepaalt dat gratie kan worden

³⁹ *Aanhangsel Handelingen II* 2003/04, nr.1972, p.41

⁴⁰ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.5

⁴¹ *Aanhangsel Handelingen II*, 2003/04 nr. 1972, p. 41

⁴² Factsheet Forum Levenslang 2011, p.5

De Duitser Kotälla, ook wel bekend als een van ‘de drie van Breda’ was oorspronkelijk veroordeeld tot de doodstraf. De wegens oorlogsmisdrijven verkregen straf werd door gratie gewijzigd in een levenslange gevangenisstraf. HR 11 februari 1977, NJ 1977, 255 en EHRM 6 mei 1978, nr. 7994/77 (*Kotälla/Netherlands*)

⁴³ ECLI:NL:HR:2009:BF3741 overweging 2.10. De uitspraak waar in de overweging naar verwezen wordt is tegenwoordig vindbaar met: ECLI:NL:HR:1999:ZD1464

verleend bij koninklijk besluit na advies van een bij de wet aangewezen gerecht en met inachtneming van bij of krachtens de wet te stellen voorschriften.⁴⁴ Over de gronden voor het verlenen van gratie is in dit wetsartikel niets opgenomen.

Op 1 januari 1988 is de Gratiwet in werking getreden, waarmee de Gratieregeling 1976 werd vervangen.⁴⁵ In de memorie van toelichting bij de Gratiwet werd als doel opgenomen *“ertoe bij te dragen dat door de onafhankelijke rechter opgelegde sancties in overeenstemming met eisen van rechtvaardigheid, humaniteit en doelmatigheid ten uitvoer worden gelegd.”*⁴⁶ Deze zogeheten doelmatigheidsgrond die hierin is opgenomen houdt in dat wanneer bij de tenuitvoerlegging van een straf geen enkel strafrechtelijk doel meer wordt gediend dit zou kunnen leiden tot het verkrijgen van gratie.⁴⁷ Of naleving van deze eisen in de huidige praktijk ook daadwerkelijk nagestreefd worden zal nog moeten blijken.

In artikel 2 van de Gratiwet werden de gratiegronden opgenomen. In artikel 2a van de Gratiwet is opgenomen dat *“op grond van enige omstandigheid waarmede de rechter op het tijdstip van zijn beslissing geen of onvoldoende rekening heeft gehouden of kunnen houden en die, ware zij op dat tijdstip wel op voldoende bekend geweest, hem aanleiding zou hebben gegeven tot het opleggen van een andere straf of maatregel, of tot het afzien daarvan”*.⁴⁸ Artikel 2b van de Gratiwet voegt daaraan toe dat gratie niet alleen verleend kan worden wegens gewijzigde omstandigheden, maar ook *“indien aannemelijk is geworden dat met de tenuitvoerlegging van de rechterlijke beslissing of de voorzetting daarvan geen met de strafrechtstoepassing na te streven doel in redelijkheid wordt gediend”*.⁴⁹

Veel bleef hetzelfde zoals dat in de Gratieregeling 1976 was vastgesteld. Zo ook de verhouding tussen rechter en administratie: het recht van gratie werd gelegd in handen van de kroon, de afwijzing, al dan niet met koninklijke machtiging in handen van de minister van Justitie terwijl de strafrechter zijn adviserende rol behield.⁵⁰

Ook voordat de gratieprocedure een wettelijke grondslag kreeg door het in werking treden van de Gratiwet in 1988 werd er gratie verleend. Er is een duidelijk onderscheid te maken tussen de praktijk van gratieverlening voor 1986 en die in de periode na 1986.

---

⁴⁴ Artikel 122 lid 1 Grondwet

⁴⁵ Wet van 23 december 1987 (Gratiwet), *Stb.* 1987, 598

⁴⁶ *Kamerstukken II* 1984/85, 19 075, nrs. 1-3, p.14 en 15

⁴⁷ *Kamerstukken II* 1984/85, 19 075, nr. 3, p. 15; Met name bij langere vrijheidsstraffen kan zich een situatie ontwikkelen waarin met de verdere tenuitvoerlegging van de straf geen enkel in ons strafrecht erkend doel in redelijkheid meer wordt gediend, zodat verkorting van de straf door middel van gratie verantwoord wordt geacht

⁴⁸ Artikel 2a Gratiwet

⁴⁹ Van Hattum 2013 en artikel 2b Gratiwet

⁵⁰ Van Hattum 2014, afl. 36, p. 2551-2557

2.3.2.1 Gratie voor 1986

De 'Nota Schravendijk' geeft een duidelijk beeld van het in die tijd door de jaren heen gevoerde gratiebeleid. De Nota werd op verzoek van toenmalig minister van Justitie Samkalden geschreven door Schravendijk, die in de jaren vijftig het hoofd van de hoofdafdeling Gratie van het Ministerie van Justitie was.⁵¹ De minister van Justitie vroeg Schravendijk de stelling te onderzoeken dat de levenslange gevangenisstraf in wezen neerkomt op een tijdelijke straf van zeer lange duur. Schravendijk laat in zijn onderzoek zien dat er sprake was van een beleid waarbij werd gekeken naar de mogelijkheden van gratie na vijftien jaar. Hij sluit zijn nota af met de conclusie dat een levenslange gevangenisstraf nog nimmer tot einde toe is uitgeboet.⁵² In 1957 werd de nota afgerond en door de minister gepresenteerd aan de Tweede Kamer.⁵³

Nog in datzelfde jaar zag de 'Samkaldenregeling' het licht.⁵⁴ Deze regeling die gebaseerd was op de 'Nota Schravendijk' maakte het mogelijk voor veroordeelden met een straf van zes jaar of meer in aanmerking te komen voor (voorwaardelijke) gratie na het uitzitten van een derde van de straf. Om een dergelijk gratieverzoek te kunnen indienen moest een levenslanggestrafte een werkelijke straftijd van tien jaar in de gevangenis hebben gezeten.⁵⁵ Als grond voor gratie zou naar de mening van Samkalden het 'voorkomen van de verstoring van reclasseringskansen' kunnen gelden.⁵⁶ Deze grond werd geïntroduceerd naast de al bestaande gronden, bestaande uit het vertonen van goed gedrag, het tonen van berouw en inzicht en het bestaan van aanzienlijk verminderd recidivegevaar.

In 1978 werd de 'Samkaldenregeling' opgenomen in de 'Volgprocedure langgestraften', geldend voor zowel lang- als levenslang gestraften.⁵⁷ Deze volgprocedure betekende dat gedetineerden met een straf van zes jaar of meer na een derde van hun straf te hebben uitgezeten in aanmerking kwamen om in het Penitentiair Selectie Centrum klinisch te worden onderzocht.⁵⁸ Doel van dit onderzoek was om door middel van het structureel volgen van de detentiesituatie aanwijzingen te kunnen geven op welke wijze de verdere tenuitvoerlegging van de straf kon worden gerealiseerd.⁵⁹ In 1998 werd de Volgprocedure langgestraften wegens praktische redenen afgeschaft. Hierin speelde de hoge werkbelasting van

---

⁵¹ Van Hattum 2009, p.6

⁵² Schravendijk 1957, p. 194-200

⁵³ Minister van Justitie Samkalden, 31 januari 1957, *Handelingen II*, 1956/57, 4500 (Justitiebegroting), p. 2308

⁵⁴ *Handelingen II*, 1956/57, 4500, p. 2308

⁵⁵ Van Hattum 2009, p.8

⁵⁶ Minister Samkalden, 31 januari 1957, *Handelingen II* 1956/57, 4500 (Justitiebegroting), p. 2307,8

⁵⁷ *Circulaire* d.d.7 juni 1978, nr. 133/378 PI 1980/6

⁵⁸ Van de Sande 2007, p. 40

⁵⁹ Van de Sande 2007, p. 40 en 41

inrichtingspsychologen, de grote toename van het aantal langgestraften en het steeds verder verdwijnen van mogelijkheden om de detentie in te vullen een rol.⁶⁰ In deze periode verschoof door de veranderende populatie in het gevangeniswezen de focus naar de meer acute psychiatrische problematiek. Dit ging ten koste van de aandacht voor detentietrajecten en meer langdurige begeleidingscontacten.⁶¹

Het hiervoor beschreven beleid had tot gevolg dat aan vrijwel iedere levenslanggestrafte in deze periode gratie werd verleend. In de periode van 1889 tot 1970 kregen 48 personen een levenslange gevangenisstraf opgelegd, waarvan één persoon twee levenslange gevangenisstraffen.⁶² Van deze 48 personen werd aan veertig personen gratie verleend. Van de overige acht personen overleden er vijf na een betrekkelijk korte detentieperiode. Van de overgebleven drie personen overleden er twee als verpleegden in het krankzinnigengesticht en een persoon wist daaruit te ontsnappen.⁶³ Het moment dat aan deze personen gratie verleend werd viel in de meeste gevallen niet samen met het moment van vrijlating. Als tussenstap naar voorwaardelijke invrijheidsstelling vond gewoonlijk verblijf in een behandelkliniek plaats. De omzetting vond gemiddeld plaats na vijftien tot zeventien jaar.⁶⁴ De levenslange gevangenisstraf werd omgezet in een tijdelijke straf van gemiddeld 23 jaar.⁶⁵ De daadwerkelijke detentieduur na aftrek van de voorwaardelijke invrijheidsstelling was circa zeventien jaar. Hans van Zon was kort voor de wijziging van de VI-regeling de laatste die onder het oude beleid werd gegratieerd.⁶⁶

2.3.2.2   Gratie na 1986

Er zijn sinds 1986 geen beleidsregels uitgevaardigd die erop duiden dat het gratiebeleid zoals voor 1986 is gewijzigd. Ook de gronden voor gratie in de Gratiwet en de regels voor de bejegening van gedetineerden, waaronder het resocialisatiebeginsel in de Penitentiaire Beginselenwet, bleven onveranderd.⁶⁷ De Volgprocedure langgestraften werd in 1998 wel wegens praktische redenen ingetrokken. Of de intrekking van de volgprocedure ook een wijziging betekende van het beleid om een levenslange gevangenisstraf, als er geen recidivegevaar meer was, na vijftien jaren om te zetten in een tijdelijke gevangenisstraf was op dat moment niet duidelijk.⁶⁸

---

⁶⁰ Van de Sande 2007, p.42

⁶¹ Van de Sande 2007, p.42

⁶² Dat was Dokter O. De enige man in ons land die twee keer tot levenslang is veroordeeld: in 1954 voor de gifmoord op zijn vrouw en in 1961 voor het vergiftigen van zijn celgenoot. Dokter. O. ontving in 1975 gratie en overleed eind jaren tachtig

⁶³ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.16 en 17

⁶⁴ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.19

⁶⁵ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.19

⁶⁶ Factsheet Forum Levenslang 2011, p. 16

⁶⁷ Factsheet Forum Levenslang 2011, p. 7

⁶⁸ Fokkens 2016, p. 3

In 2010 stelde de toenmalige minister van Justitie Hirsch Ballin dat naar zijn oordeel aan de door hem en de staatssecretaris ingenomen standpunten *“ten onrechte de conclusie is verbonden dat sprake zou zijn van fundamentele breuk met in het verleden gevoerde beleid.”*⁶⁹ De praktijk van de tenuitvoerlegging en de in de politiek ingenomen standpunten duiden echter op een kentering ten opzichte van het ‘oude’ beleid.⁷⁰

Er is na 1986 nog slechts eenmaal gratie verleend aan een tot levenslang veroordeelde. Gratie werd in 2009 aan deze van oorsprong Turkse man verleend omdat hij terminaal ziek was. De minister wees het gratieverzoek aanvankelijk af op grond van de beleidsregels inzake terminale ziekte. Voor gratieverlening moest volgens de minister gedacht worden aan een resterende levensverwachting van één á twee weken.⁷¹ Kort na zijn invrijheidsstelling is hij inderdaad overleden. Het doel van het verlenen van deze gratie was in ieder geval niet om deze man te resocialiseren.

Alle andere verzoeken tot gratie zijn tot dusver afgewezen. Zo ook het verzoek van Cevdet Yilmaz, de op dit moment langstzittende tot levenslang veroordeelde.⁷² Yilmaz werd in 2001 op verzoek van het Ministerie van Justitie overgebracht naar een kliniek ter behandeling van zijn stoornis.⁷³ Deze beslissing met het oog op mogelijk resocialisatie en invrijheidsstelling past goed in het ‘oude’ gratiebeleid. In 2009 werd gelet op het belang van de slachtoffers door het ministerie besloten om dit traject af te breken.⁷⁴ Deze beslissing berust duidelijk op het beleid dat in werking is gesteld na 1986. Met het afbreken van dit traject werd Yilmaz ieder perspectief op invrijheidsstelling ontnomen. Ook alle vijf de gratieverzoeken van de tot levenslang veroordeelde Chinees Loi Wah Chung werden afgewezen.⁷⁵ Daarbij werd verwezen naar de algemene strafdoelen ‘vergelding’ en ‘generale preventie’.

Het verkrijgen van gratie als levenslanggestrafte is duidelijk van regel tot uitzondering geworden. Het lijkt dus gerechtvaardigd om te concluderen dat er na 1986 wel degelijk een andere weg is ingeslagen wat betreft het gratiebeleid. De kentering in het gratiebeleid valt in grote mate toe te schrijven aan de veranderde politieke opvatting over de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf. In de volgende paragraaf wordt hier nader op ingegaan.

---

⁶⁹ E.M.H. Hirsch Ballin 2010, nr. 2, p. 80 en Factsheet Forum levenslang 2011, p. 7

⁷⁰ Factsheet Forum levenslang 2011, bijlage 3, p.7 en 8

⁷¹ ECLI:NL:RBSGR:2009:BP4032, onder overweging 4.9 wijst de voorzieningenrechter het standpunt van de minister met betrekking tot de levensverwachting niet van de hand

⁷² Cevdet Yilmaz werd in 1984 veroordeeld tot levenslang voor een moord en vijf keer doodslag in het Delftse café 't Koetsiertje op 5 april 1983. Cevdet Yilmaz zit op dit moment al 32 jaar gevangen

⁷³ Factsheet Forum levenslang 2011, p. 24

⁷⁴ Factsheet Forum levenslang 2011, p. 25

⁷⁵ Loi Wah Chung werd in 1989 veroordeeld tot levenslang wegens het medeplegen van moord op een gezin (4 personen). Het motief voor de moord was waarschijnlijk roof. *Leidsch Dagblad* 12 september 1987, p.1, *Leidsche Courant* 11 mei 1988, p.3 en *Leidsch Dagblad* 17 januari 1989, p.10

2.4 De invloed van de politiek

In de loop van de jaren tachtig bleef de criminaliteit stijgen. Vooral de overlast van georganiseerde misdaad, vermogensdelicten en verslaafden werd onhoudbaar.⁷⁶ Op het moment dat toenmalig minister Korthals Altes de nota Samenleving en Criminaliteit introduceerde kwam er verandering in de wijze van strafrechtelijke handhaving.⁷⁷ Er kwam een nieuw en strenger beleid, wat leidde tot meer lange gevangenisstraffen en een verdubbeling van het aantal gedetineerden in de periode 1985 tot 2000.⁷⁸

Ook na 2000 zetten deze ontwikkelingen door. Het strengere beleid uit zich in de vergelding die een steeds grotere rol gaat spelen bij de strafoplegging wegens zware criminaliteit. Het wordt zichtbaar dat tolerantie en resocialisatie plaats maken voor beveiliging en vergelding. Bij de tenuitvoerlegging van sancties komt het accent steeds meer te liggen op veiligheid, toezicht en controle.⁷⁹ De tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende sancties valt zowel onder de verantwoordelijkheid van het Openbaar Ministerie als de minister. De minister heeft bij de tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende sancties niet alleen de verantwoordelijkheid voor het nemen van beslissingen tot overplaatsing, maar ook voor het verlenen van verlof.⁸⁰ In artikel 553 Sv is deze verhouding tussen het Openbaar Ministerie en de minister opgenomen.⁸¹

De statistieken met betrekking tot de oplegging en de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf laten duidelijk een verschuiving zien. Met de nadruk op beveiliging en vergelding is een opmerkelijke toename in het aantal opleggingen zichtbaar. Tussen 1970 en 1980 werd de levenslange gevangenisstraf geen enkele keer opgelegd. Tussen 1980 en 1990 werd de straf drie keer opgelegd, in de tien daarop volgende jaren zeven en tussen 2000 en 2015 maar liefst dertig keer.⁸² Ik ben het met Fokkens eens dat deze groei niet kan worden verklaard uit de toename van het aantal moorden en gekwalificeerde doodslagen of andere misdrijven waarvoor de levenslange gevangenisstraf kan worden opgelegd.⁸³ De toename van het aantal opgelegde levenslange gevangenisstraffen valt volgens Fokkens in

---

⁷⁶ Fokkens 2016, p.1

⁷⁷ *Kamerstukken II* 1984/85, 18 995, nrs 1-2

⁷⁸ Fokkens 2016, p.2 en 3

⁷⁹ Fokkens 2016, p. 3

⁸⁰ Meijer 2015, p. 789

⁸¹ Artikel 553 Sv: De tenuitvoerlegging van rechterlijke beslissingen geschiedt door het Openbaar Ministerie dan wel op voordracht van deze door Onze Minister.

⁸² Factsheet Forum Levenslang 2011, bijlage II, p.21, overzicht Anker & Anker Strafrechtadvocaten 2005 (bijgewerkt tot 22 augustus 2013) en drie opleggingen in 2015: RB Limburg 23 april 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:3472, RB Amsterdam 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2468 en RB Amsterdam 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2471

Opmerking: Niet alle opleggingen zijn op dit moment onherroepelijk. Daarnaast is één veroordeelde bij verstek veroordeeld en heeft één eerdergenoemde veroordeelde (L. Geeraets) zelfmoord gepleegd

⁸³ Prof. mr. J.W. Fokkens is sinds 2006 Procureur-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden

belangrijke mate toe te schrijven aan een maatschappelijk en politiek breed levende wens bij dergelijke misdrijven zwaar(der) te straffen.⁸⁴

In de jaren na 2000 werd duidelijk dat het beleid ten aanzien van de levenslange gevangenisstraf daadwerkelijk gewijzigd is. Bekend wordt dat vele politici het standpunt innemen dat levenslang in beginsel ook echt levenslang betekent. Bij de behandeling van het Wetsvoorstel verhoging strafmaxima in 2004 stelde toenmalig minister Donner *“levenslang is gewoon voor de rest van je leven”*.⁸⁵ In 2008 liet staatssecretaris Albayrak zich als volgt over de kwestie uit op het congres van de Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming: *“Levenslang is in beginsel levenslang. Soms is een misdrijf zo ernstig en is het risico dat iemand gevaarlijk blijft zo groot, dat uitsluiting uit de maatschappij noodzakelijk is. Of dat een tijdelijke gevangenisstraf wordt of levenslang, die keuze is aan de rechter. Zeker nu de rechter tegenwoordig gevangenisstraf tot 30 jaar kan opleggen, kunnen we veronderstellen dat hij een zeer weloverwogen beslissing neemt als zijn vonnis levenslang luidt (...). Bij de modernisering van het gevangeniswezen waar we nu mee bezig zijn, besteden we ook aandacht aan de levenslang gestraften, en met name aan hun verblijf in de gevangnissen. Dat verblijf is uiteraard niet gericht op terugkeer in de samenleving.”*⁸⁶

In een brief uit 2009 van de minister van Justitie Hirsch Ballin en staatssecretaris van Justitie Albayrak met als onderwerp gratieprocedure en tenuitvoerlegging levenslange gevangenisstraf werd dit standpunt nog eens bevestigd: *“Omdat van terugkeer in de samenleving in principe geen sprake is, komen levenslang-gestraften niet in aanmerking voor interventies die zijn gericht op het voorbereiden van een succesvolle terugkeer in de samenleving.”*⁸⁷

Ook in de jaren die daarop volgen blijft het standpunt gehandhaafd dat levenslang in Nederland ook daadwerkelijk levenslang betekent. Toch lijkt er iets te gaan veranderen. Bij de behandeling van de Begroting Veiligheid en Justitie op de vergadering van 26 november 2015 sprak staatssecretaris Dijkhoff zich uit over de huidige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf: *“Op papier is het Nederlandse levenslang beleid heel hard, maar het wordt nooit toegepast. Per saldo zitten degenen die levenslang hadden kunnen hebben met een tijdelijke straf korter vast dan ik zou willen. Daarom heb ik de Kamer ook gezegd dat ik het doel, namelijk om mensen zo lang mogelijk vast te houden, in de praktijk verwezenlijkt wil zien. Ik ga kijken of er een mogelijkheid is om niet af te doen aan*

---

⁸⁴ Fokkens 2016, p.3

⁸⁵ Factsheet Forum Levenslang 2011, p. en *Kamerstukken II* 2003/04, 28484, nr. 34, p. 30-31

⁸⁶ Inleiding staatssecretaris Albayrak op het Congres ‘De jaren tellen’ op 6 maart 2008, in nieuwsbrief Congres, RSJ

⁸⁷ Factsheet Forum Levenslang 2011, bijlage 4

*levenslang, maar om toch rekening te houden met de werkelijkheid. Ik wil ervoor zorgen dat levenslang niet alleen op papier zorgt voor het zo lang mogelijk vastzetten van mensen, maar ook wordt opgelegd door de rechter, zodat het ook daadwerkelijk gebeurt.*⁸⁸

Duidelijk is dat de staatssecretaris van mening is dat levenslang in Nederland ook echt levenslang zou moeten betekenen. Toch kan voorzichtig geconcludeerd worden dat dit met de huidige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf niet langer houdbaar is. In de volgende hoofdstukken zal nader onderzocht worden wat de aanleiding is geweest voor deze uitspraak van de staatssecretaris, wat de gevolgen ervan zijn en of deze voorzichtige conclusie vanuit verschillende oogpunten bekeken gerechtvaardigd is.

2.5 Opvattingen in de literatuur

Vele rechtsgeleerden hebben in de afgelopen decennia artikelen gewijd aan de omstreden levenslange gevangenisstraf. In veel artikelen brengen verschillende schrijvers hun zienswijze naar voren over de tenuitvoerlegging van deze straf in Nederland.⁸⁹ In deze paragraaf wordt onderzocht of er een gezamenlijk beeld over de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland naar voren komt in deze artikelen.

Zo schrijft Fokkens dat het te verwachten is dat de komende jaren, als de eerste in de jaren negentig tot levenslang veroordeelden 25 jaren gevangenisstraf hebben ondergaan, de vraag naar eventuele gratie in de volle omvang actueel wordt. Fokkens meent dat het wenselijk is dat er na bijvoorbeeld 25 tot dertig jaar nog eens wordt bezien of in het licht van alle omstandigheden omzetting van de levenslange gevangenisstraf overweging verdiend, hetzij door rechterlijke toetsing hetzij in het kader van de mogelijkheid gratie te verlenen. Het huidige beleid heeft in zijn ogen het onwenselijke gevolg dat een levenslange gevangenisstraf hoewel naar het oordeel van de rechter gerechtvaardigd, niet wordt opgelegd wegens het ontbreken van enig perspectief ooit nog terug te kunnen keren in de samenleving.⁹⁰ Rechters leggen de levenslange gevangenisstraf ondanks de rechtvaardiging mogelijk niet op, omdat het in strijd zou zijn met artikel 3 EVRM. Het heeft Fokkens zijn voorkeur dat deze toetsing door de rechter wordt gedaan en niet door de minister of staatssecretaris. In de eerste plaats omdat de beantwoording van de vraag of de destijds opgelegde straf heroverweging verdient het best kan worden beantwoord door de autoriteit die bevoegd was de straf op te leggen, de strafrechter. In de tweede plaats omdat de

---

⁸⁸ *Kamerstukken II* 2015/16, 34300, nr. 30, p. 14

⁸⁹ Bijvoorbeeld Fokkens 2016, Meijer 2015 en van Hattum 2005, 2009, 2013 en 2014

⁹⁰ Fokkens 2016, p. 5

afweging van alle belangen bij een dergelijke beslissing beter onafhankelijk en zonder politieke druk, die bij dergelijke beslissingen vaak aanwezig is, kan geschieden.⁹¹

Ook Meijer is van mening dat het voor een goede en onafhankelijke strafrechtspraak van belang is dat deze op enige afstand van de politiek kan worden uitgeoefend en dat het Openbaar Ministerie en de rechter niet worden belemmerd bij het maken van de aan hen wettelijk opgedragen afwegingen bij beslissingen in individuele zaken.⁹² *“Zo illustreert de commotie die ontstond rondom de verlofverlening van Volkert van der G., waarbij zelfs de minister-president zich publiekelijk uitsprak tegen een vrijlating, hoe reëel en onwenselijk die politieke invloed is”*, aldus Meijer.⁹³ Bij de vraag naar de verdere verdeling van bevoegdheden ten aanzien van de tenuitvoerlegging dient volgens Meijer als uitgangspunt te worden gehanteerd dat hoe ingrijpender de gevolgen voor de veroordeelde zijn, des te groter de bescherming door de (straf)rechter dient te zijn.⁹⁴

Van Hattum vergelijkt de wijze van tenuitvoerlegging, waarbij geen enkel perspectief wordt geboden, maar wel een voortdurend glimpje hoop op gratie wordt voorgehouden, met de situatie van ter dood veroordeelden in death row.⁹⁵ De levenslange gevangenisstraf mag volgens Van Hattum dan wel geoorloofd zijn, maar bij de tenuitvoerlegging kan er, gelet op alle omstandigheden, sprake zijn van een inhumane of vernederende behandeling.⁹⁶ Ze vraagt zich af of het geen tijd wordt om onze wetgeving aan de veranderde opvattingen aan te passen? *“Het is niet nodig om vast te houden aan de levenslange straf omdat de wetgever die destijds heeft ingeruild voor de doodstraf”*, vervolgt ze.⁹⁷ In tegenstelling tot de mogelijkheden ten tijde van de invoering van de levenslange gevangenisstraf bestaan er volgens Van Hattum nu wel andere mogelijkheden voor sanctionering van ernstig en gevaarlijk gedrag. Ze stelt een systeem voor waarin de rechter de strafduur bepaalt gemeten naar de schuld. *“Dit is de minimumtermijn die door de administratie ten uitvoer gelegd moet worden. Deze termijn belooft maximaal het maximum van de tijdelijke gevangenisstraf. De levenslange ‘straf’ vervalt daardoor. Na afloop van de termijn kan de detentie met het oog op de beveiliging van de maatschappij worden verlengd, in een procedure die is omgeven met*

---

⁹¹ Fokkens 2016, p. 5

⁹² Mr. dr. Sonja Meijer is universitair docent straf(proces)recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam en rechter-plaatsvervanger bij de Rechtbank Amsterdam. Zij is in 2012 aan Tilburg University gepromoveerd op het proefschrift ‘Openbaar Ministerie en tenuitvoerlegging’ (Nijmegen: Wolf Legal Publishers)

⁹³ Meijer 2015, p. 788

⁹⁴ Meijer 2015, p. 790

⁹⁵ Mw. mr. dr. W.F. van Hattum is universitair docent strafrecht en criminologie aan Rijksuniversiteit Groningen en voorzitter van het Forum Levenslang

⁹⁶ Van Hattum 2005, p. 242

⁹⁷ Van Hattum 2005, p. 251

dezelfde waarborgen als een verlenging van de TBS."⁹⁸ Ze vindt het kortom tijd om het roer om te gooien en helderheid te scheppen.⁹⁹

Geconcludeerd kan worden dat er gezamenlijk beeld bestaat over de huidige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf. De gedeelde visie die hieruit naar voren komt schetst een weinig kleurrijk beeld van de huidige stand van zaken. De hierboven aangehaalde geleerden zijn het er allen over eens dat het tijd is voor verandering. Ook zijn zij allen van mening dat de politieke inmenging in deze kwestie beperkt zou moeten blijven.

2.6 Conclusie

De levenslange gevangenisstraf kreeg een definitieve plek in het Nederlandse sanctiebestel door de invoering van het Wetboek van Strafrecht in 1886. De levenslange gevangenisstraf werd opgenomen in artikel 10 van het Wetboek van Strafrecht en luidt sindsdien onveranderd: "*De gevangenisstraf is levenslang of tijdelijk*". Delicten die met een levenslange gevangenisstraf worden bedreigd zijn onder andere moord en doodslag gepleegd onder verzwarende omstandigheden. Dit zijn tevens de commune delicten die verantwoordelijk zijn voor verreweg de meeste tot levenslang veroordeelden in Nederland. In de Penitentiaire Beginselenwet zijn geen bijzondere regelingen opgenomen voor levenslang gestraften. In de praktijk wordt de opdracht om gedetineerden voor te bereiden op terugkeer in de maatschappij niet op levenslang gestraften van toepassing geacht. Deze uitzondering is niet wettelijk geregeld, maar vloeit voort uit de opvatting dat het in artikel 10 lid 1 WvSr beschreven 'levenslang' letterlijk moet worden genomen.

Het starten van een civiele procedure en het verzoeken om gratie zijn de twee mogelijkheden tot verkorting van een (levenslange) gevangenisstraf in Nederland. De levenslanggestrafte kan in een procedure tegen de Staat der Nederlanden de civiele rechter vragen te oordelen over de rechtmatigheid van de tenuitvoerlegging van de straf. Een dergelijke vordering bij de civiele rechter heeft nog nooit geleid tot de vaststelling dat er sprake is van een onrechtmatige daad. Gratie kan worden verleend bij koninklijk besluit na advies van een bij de wet aangewezen gerecht en met inachtneming van bij of krachtens de wet te stellen voorschriften. Er is een duidelijk onderscheid te maken tussen de praktijk van gratieverlening voor 1986 en die in de periode na 1986. Tot 1986 werd aan vrijwel iedere levenslanggestrafte gratie werd verleend. Er zijn sinds 1986 geen beleidsregels uitgevaardigd die erop duiden dat het gratiebeleid zoals voor 1986 is gewijzigd. Wel werd de Volgprocedure langgestraften stilgetrokken. Er is na 1986 nog slechts eenmaal gratie

---

⁹⁸ Van Hattum 2005, p. 251

⁹⁹ Van Hattum 2005, p. 251

verleend aan een tot levenslang veroordeelde. Het verkrijgen van gratie als levenslanggestrafte is duidelijk van regel tot uitzondering geworden. De statistieken met betrekking tot de oplegging en de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf laten ook duidelijk een verschuiving zien. Met de nadruk op beveiliging en vergelding is een opmerkelijke toename in het aantal opleggingen zichtbaar. De toename van het aantal opgelegde levenslange gevangenisstraffen valt volgens Fokkens in belangrijke mate toe te schrijven aan een maatschappelijk en politiek breed levende wens bij dergelijke misdrijven zwaar(der) te straffen.

Toch lijkt er iets te gaan veranderen. Er kan voorzichtig geconcludeerd worden dat de huidige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf niet langer houdbaar is. Zo schrijft Fokkens dat het te verwachten is dat de komende jaren, als de eerste in de jaren negentig tot levenslang veroordeelden 25 jaren gevangenisstraf hebben ondergaan, de vraag naar eventuele gratie in de volle omvang actueel wordt. Het heeft zijn voorkeur dat deze toetsing door de rechter wordt gedaan en niet door de minister of staatssecretaris. Ook Meijer is van mening dat het voor een goede en onafhankelijke strafrechtspraak van belang is dat deze op enige afstand van de politiek kan worden uitgeoefend. De levenslange gevangenisstraf mag volgens van Hattum dan wel geoorloofd zijn, maar bij de tenuitvoerlegging kan, gelet op alle omstandigheden, sprake zijn van een inhumane of vernederende behandeling. Ze vraagt zich af of het geen tijd wordt om onze wetgeving aan de veranderde opvattingen aan te passen?

3. Levenslang binnen Europa

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is uitvoerig aan bod gekomen welke betekenis de levenslange gevangenisstraf in Nederland heeft en hoe de tenuitvoerlegging van de straf geregeld is. Om te kunnen beoordelen of de manier waarop de levenslange gevangenisstraf in Nederland ten uitvoer wordt gelegd in overeenstemming is met artikel 3 en 5 lid 1 en 4 van het EVRM zal in dit hoofdstuk op een aantal verschillende punten onderzoek worden gedaan. Allereerst zal gekeken worden naar de betekenis van enkele Europese bepalingen voor Nederland en naar de vraag hoe de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf volgens deze bepalingen zou moeten plaatsvinden. Vervolgens zullen de artikelen 3 en 5 lid 1 en 4 EVRM uitvoerig bestudeerd worden. Daarbij zal getoetst worden of de manier waarop Nederland de levenslange gevangenisstraf ten uitvoer legt onmenselijk of vernederend is zoals geformuleerd in artikel 3 EVRM. Tevens zal getoetst worden of er sprake is van een schending van het verbod op een onrechtmatige vrijheidsbeneming uit artikel 5 lid 1 EVRM en of de tenuitvoerlegging van de straf in Nederland strijd oplevert met het in artikel 5 lid 4 EVRM opgenomen recht op snelle toegang tot een rechter die de rechtmatigheid van de detentie kan beoordelen. Dit zal onderzocht worden aan de hand van uitspraken gedaan door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM of het Europese Hof). Tot slot zullen de uitspraken van ons eigen hoogste rechtscollege, de Hoge Raad worden bestudeerd. Een belangrijke vraag die daarbij aan bod zal komen is of de uitspraken van de Hoge Raad in overeenstemming zijn met de uitspraken van het EHRM.

3.2 Nederland ten opzichte van de Raad van Europa

Op 4 november 1950 ondertekende Nederland het EVRM, waarna het door middel van rectificatie op 31 augustus 1954 in Nederland in werking trad.¹⁰⁰ Op dat moment was voor de Nederlanders nog niet bekend dat het EVRM uiteindelijk een belangrijke rol zou gaan spelen in het Nederlandse strafrecht. Op het moment dat het EVRM in Nederland in werking trad werd ervan uitgegaan dat het EVRM geen praktische betekenis zou hebben voor Nederland. Het werd onvoorstelbaar geacht dat er in Nederland mensenrechtenschendingen zouden voorkomen en men zag het verdrag dan ook vooral als een duidelijke uitspraak tegenover de totalitaire landen in Europa waar van de waarborging van rechten en vrijheden geen sprake zou zijn.¹⁰¹ In de velen jaren daarna bleef deze opvatting bestaan. Zo constateerde de tevens in het vorige hoofdstuk aangehaalde Samkalden:

---

¹⁰⁰ Wet van 28 juli 1954, Stb. 1954, 335

¹⁰¹ Barkhuysen 2004, p.16

“Dat een beroep op de Conventie van Rome bij onze rechters een grote populariteit geniet, kan worden betwijfeld. Een advocaat in een onzer grote steden heeft mij eens verteld dat een dergelijk beroep bij zijn rechtbank niet aan te raden is. De rechtbank meent blijkbaar, dat met zulke chicanes alleen slechte zaken verdedigd kunnen worden.”¹⁰²

Sinds 1964, het jaar dat Samkalden deze uitspraak deed, is er veel veranderd. Anno 2016 is de invloed van het EVRM op de Nederlandse rechtspraak, wet- en regelgeving onmiskenbaar. Deze Europese invloed is bijvoorbeeld terug te vinden in de artikelen 93 en 94 van de Grondwet. Op grond van deze artikelen vinden binnen het Koninkrijk geldende wettelijke voorschriften geen toepassing, wanneer deze wettelijke voorschriften niet verenigbaar zijn met eenieder verbindende bepaling van een internationaal verdrag.¹⁰³ Het EVRM is een voorbeeld van zo een internationaal verdrag. Door iedere Nederlander kan een beroep op de verdragsbepalingen gedaan worden voor een bevoegde nationale rechter. De verdragsbepalingen uit het EVRM hebben niet in iedere lidstaat dezelfde werking.¹⁰⁴ De lidstaten wordt de ruimte gelaten om zelf te bepalen op welke manier zij de internationale verplichtingen laten doorwerken in de nationale rechtspraak. Het EHRM stelt zich daarom ook terughoudend op bij het vaststellen van schendingen van het verdrag door lidstaten.

Je kunt je voorstellen dat met de ‘margin of appreciation’ die de lidstaten wordt gelaten, de manier waarop de verschillende lidstaten de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf geregeld hebben ver uiteenloopt. IJsland laat bijvoorbeeld de levenslange gevangenisstraf geheel buiten toepassing. Ook landen zoals Spanje en Portugal hebben gekozen voor een lange tijdelijke gevangenisstraf in de plaats van de levenslange gevangenisstraf.¹⁰⁵ Verder kent Zweden een verplichte invrijheidsstelling na twee derde deel van de straf en biedt België na tien jaar al een mogelijkheid tot voorwaardelijke invrijheidsstelling. Het merendeel van de lidstaten van de Raad van Europa die levenslange gevangenisstraffen opleggen, kennen een regeling voor verkorting van de straf met de mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidsstelling (VI).¹⁰⁶ Uitzonderingen hierop zijn Nederland, Cyprus en Finland. Nu wordt er in Finland gebruikelijk na twaalf tot veertien jaar voorlopige gratie verleend en kent Cyprus een de facto-gratiebeleid. Nederland neemt wat betreft de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf dus een

¹⁰² Samkalden 1964, p. 672-673

¹⁰³ Artikel 93: Bepalingen van verdragen en van besluiten van volkenrechtelijke organisaties, die naar haar inhoud eenieder kunnen verbinden, hebben verbindende kracht nadat zij zijn bekendgemaakt

Artikel 94: Binnen het Koninkrijk geldende wettelijke voorschriften vinden geen toepassing, indien deze toepassing niet verenigbaar is met eenieder verbindende bepalingen van verdragen en van besluiten van volkenrechtelijke organisaties

¹⁰⁴ De verdragsbepalingen van het EVRM hebben in bijvoorbeeld Duitsland geen directe werking. In België en in Frankrijk is dit net zoals in Nederland wel het geval

¹⁰⁵ Het maximum van de straf bedraagt in deze landen dertig jaar

¹⁰⁶ Factsheet Forum Levenslang 2011, bijlage 7, p.43

uitzonderingspositie in.¹⁰⁷ Nederland kent namelijk geen regeling tot verkorting van de straf met een voorwaardelijke invrijheidsstelling en gratie is zoals eerder gebleken louter een theoretische mogelijkheid. Geconcludeerd kan worden dat de uitzonderingspositie die Nederland inneemt, ten opzichte van de andere lidstaten van de Raad van Europa, voor de levenslang gestraften in ons land negatief moet worden uitgelegd. Of de manier waarop Nederland de levenslange gevangenisstraf ten uitvoer legt in strijd is met de eerdergenoemde artikelen van het EVRM zal in de volgende paragrafen worden onderzocht. Daarbij zullen de belangrijkste uitspraken die het EHRM hierover deed uitvoerig aan bod komen.

3.3 Artikel 3 EVRM

3.3.1. Inleiding

Artikel 3 van het EVRM bepaalt dat niemand mag worden onderworpen aan folteringen of aan onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen.¹⁰⁸ Er bestaat discussie over de vraag of de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland gezien kan worden als een onmenselijke of vernederende bestraffing. In de afgelopen tientallen jaren heeft het EHRM in haar uitspraken nader uitgewerkt hoe dit artikel geïnterpreteerd moet worden. In de uitspraken van het EHRM wordt ingegaan op de vraag wat er verstaan moet worden onder een onmenselijke of vernederende behandeling en wanneer vastgesteld kan worden dat daar sprake van is. Aan de hand van die uitspraken zal getoetst worden of de Nederlandse tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf aan de eisen van het EHRM voldoet, of dat een schending van artikel 3 EVRM moet worden vastgesteld.

Het opleggen van een levenslange gevangenisstraf hoeft in beginsel geen schending van artikel 3 EVRM op te leveren. Het EHRM heeft bepaald dat de straf in haar absolute vorm, dat willen zeggen wanneer de straf niet verkortbaar (ofwel: 'irreducible') is, wel in strijd kan zijn met artikel 3 EVRM. Voor de vraag of de levenslange gevangenisstraf in strijd is met artikel 3 EVRM is het van belang of er voor de levenslanggestrafte enig perspectief op vrijlating bestaat. Bij de beoordeling van de vraag of er strijd is met artikel 3 EVRM moet wel worden voldaan aan een bepaalde 'level of severity', ofwel een mate van ernst. Zoals zal blijken uit de behandeling van de arresten hieronder is de onzekerheid waarin levenslang gestraften verkeren over een mogelijke vervroegde vrijlating bijvoorbeeld niet voldoende om in strijd te kunnen zijn met artikel 3 EVRM.

---

¹⁰⁷ Factsheet Forum Levenslang 2011, bijlage 7, p.43

¹⁰⁸ Art. 3 EVRM: No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment

3.3.2 Léger tegen Frankrijk

In de zaak van Léger tegen Frankrijk uit 2006, liet het EHRM zich uitvoerig over artikel 3 EVRM uit.¹⁰⁹ Léger werd in 1964 veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf voor de moord op een elfjarige jongen. De eerste tien maanden van het onderzoek bekende hij het feit te hebben gepleegd, daarna trok hij deze bekentenis in. Sindsdien heeft hij altijd gepleit onschuldig te zijn. Na vijftien jaar gedetineerd te zijn geweest, kwam Léger in aanmerking voor voorwaardelijke invrijheidsstelling. Hij deed hiertoe meerdere verzoeken, die allen op verschillende gronden werden afgewezen. In 2005 werd echter unaniem besloten om Léger voorwaardelijk in vrijheid te stellen. Léger startte toen een procedure bij het EHRM omdat hij van mening was dat de tenuitvoerlegging van zijn straf in strijd was geweest met artikel 3 EVRM. Hij klaagde over de duur van zijn detentie die in de praktijk ten uitvoer was gelegd als niet verkortbaar. Ook klaagde hij over de onzekerheid waarin hij tijdens zijn detentie verkeerde over de mogelijkheid tot invrijheidsstelling en hoe door het blijven ontkennen van schuld hem iedere mogelijkheid tot vrijheid werd ontnomen.¹¹⁰ Het Europese Hof stelde dat Léger na vijftien jaar in detentie te hebben gezeten, met enige regelmaat de mogelijkheid heeft gekregen om een voorwaardelijke invrijheidstelling te bepleiten volgens procedures die waren omkleed met voldoende procedurele waarborgen. Onder deze omstandigheden kan volgens het Europese Hof niet worden gesproken van een straf die 'de jure' (wettelijk) en 'de facto' (feitelijk) niet verkortbaar is. Over de onzekerheid waarin Léger tijdens zijn detentie in verkeerde stelt het Europese Hof dat er een bepaald "level of severity" nodig is om binnen het bereik van artikel 3 EVRM te vallen. In het geval van Léger werd hier volgens het Europese Hof niet aan voldaan.¹¹¹ De tenuitvoerlegging van Léger zijn straf werd niet in strijd met artikel 3 van het EVRM geacht.¹¹²

---

¹⁰⁹ EHRM 11 april 2006, nr. 19324/02 (*Léger vs. Frankrijk*)

¹¹⁰ EHRM 11 april 2006, nr. 19324/02 onder 79 (*Léger vs. Frankrijk*) "The applicant asserted that he had in practice served an irreducible life sentence, since he had not been effectively entitled to any adjustment of his sentence for forty years. As to whether his sentence was compatible with Article 3, he submitted that it was inhuman and degrading per se to keep him arbitrarily in prison when his sentence had reached a length that was unparalleled in France."

¹¹¹ EHRM 11 april 2006, nr. 19324/02 onder 93 (*Léger vs. Frankrijk*) "While accepting that a life sentence such as the one imposed on and served by the applicant necessarily entails anxiety and uncertainty linked to prison life and, after release, to the measures of assistance and supervision and the possibility of returning to prison, the Court does not consider that in the circumstances of the present case the applicant's sentence attained the level of severity required to fall within the scope of Article 3 of the Convention."

¹¹² EHRM 11 april 2006, nr. 19324/02 onder 92 (*Léger vs. Frankrijk*) "However, from 1979 onwards, after he had spent fifteen years in prison, he had the opportunity to apply for release on licence at regular intervals and had the benefit of procedural safeguards. In those circumstances, the Court considers that the applicant cannot maintain that he was deprived of all hope of obtaining an adjustment of his sentence, which was not irreducible *de jure* or *de facto*. It concludes that his continued detention as such, long though it was, did not constitute inhuman or degrading treatment."

3.3.3 Kafkaris tegen Cyprus

In 2008 liet het EHRM zich opnieuw over deze kwestie uit in de zaak van Kafkaris tegen Cyprus.¹¹³ Kafkaris werd in 1989 veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf voor het plaatsen van een autobom onder een auto waarbij drie mensen om het leven kwamen. De klacht die Kafkaris bij het Europese Hof indiende was tweeledig. De eerste klacht betrof de lengte van de duur van zijn detentie. Hij voerde aan dat de duur van zijn detentie met het doel om hem te straffen de maatstaf van wat redelijk en acceptabel was had overschreden.¹¹⁴ Daarnaast klaagde hij net zoals Léger over de onzekerheid waarin hij verkeerde tijdens zijn detentie met betrekking tot de verwachting om in vrijheid gesteld te worden.¹¹⁵ Deze twee klachten leverde volgens hem strijd op met het verbod op inhumane en vernederende behandeling uit artikel 3 EVRM.

Het Europese Hof oordeelde in deze zaak geheel in lijn met haar oordeel in de zaak Léger tegen Frankrijk. Zo werd vastgesteld dat om te beoordelen of een levenslange gevangenisstraf moet worden gezien als onverkortbaar, er moet worden gekeken of de veroordeelde enig perspectief op vrijlating heeft.¹¹⁶ Of de straf verkortbaar is, is bepalend voor de vraag of de tenuitvoerlegging van de straf in strijd is met artikel 3 EVRM. De straf moet volgens het Europese Hof zowel wettelijk als feitelijk verkortbaar zijn. In Cyprus bestaat de mogelijkheid om gratie te verzoeken aan de president. Ondanks dat de mogelijkheden voor een tot levenslang veroordeelde in Cyprus beperkt zijn bestaat er zo wel wettelijk en feitelijk de mogelijkheid om de straf te verkorten.¹¹⁷ Het Europese Hof was dan ook van oordeel dat de procedure uit de eerste klacht van Kafkaris niet in strijd was met artikel 3 van het EVRM. Zijn tweede klacht werd afgewezen op dezelfde grond (niet voldoen aan “the level of severity”) als in de zaak van Léger. De situatie in Cyprus is vergelijkbaar met de situatie in Nederland, waar alleen vervoegde invrijheidstelling kan plaatsvinden door gratie van de koning. Deze uitspraak was daarom van groot belang voor Nederland.

---

¹¹³ EHRM 12 februari 2008, nr. 21906/04 (*Kafkaris vs. Cyprus*)

¹¹⁴ EHRM 12 februari 2008, nr. 21906/04, onder 78 (*Kafkaris vs. Cyprus*)

¹¹⁵ EHRM 12 februari 2008, nr. 21906/04, onder 78 (*Kafkaris vs. Cyprus*)

¹¹⁶ EHRM 12 februari 2008, nr. 21906/04 onder 98 (*Kafkaris vs. Cyprus*) “In determination whether a life sentence in a given case can be regarded as irreducible, the Court has sought to ascertain whether a life prisoner can be said to have any prospect of release.”

¹¹⁷ EHRM 12 februari 2008, nr. 21906/04 onder 103 (*Kafkaris vs. Cyprus*) “Admittedly, it follows from the above provisions that the prospect of release for prisoners serving life sentences in Cyprus is limited, any adjustment of a life sentence being only within the President’s discretion, subject to the agreement of the Attorney-General. Furthermore, as acknowledged by the Government, there are certain shortcomings in the current procedure (see paragraph 91 above). Notwithstanding, the Court does not find that life sentences in Cyprus are irreducible with no possibility of release; on the contrary, it is clear that in Cyprus such sentences are both de jure and de facto reducible”

3.3.4 Iorgov tegen Bulgarije

Een volgende belangrijke zaak waarin het Europese Hof bepaalde dat de levenslange gevangenisstraf zowel wettelijk en feitelijk verkortbaar moet zijn is de zaak van Iorgov tegen Bulgarije uit 2010.¹¹⁸ Iorgov kreeg in 1990 de doodstraf opgelegd voor de moord op drie kinderen. In 1999 werd zijn straf, na het afschaffen van de doodstraf, omgezet in een levenslange gevangenisstraf. Hij voerde bij het Europese Hof aan dat zijn levenslange gevangenisstraf inhumaan en vernederend was omdat er geen mogelijkheid was om vervroegd vrij te komen. Over de mogelijkheid om gratie te vragen aan de president voerde Iorgov aan dat de president nog nooit eerder iemand met een levenslange gevangenisstraf gratie had verleend.¹¹⁹ Het Europese Hof concludeerde dat Bulgarije niet alle hoop op vrijlating of een verkorting van de straf wegnam. Zo voerde het Europese Hof aan dat Iorgov kans maakt op gratie door de president door middel van een presidentieel pardon of door middel van verkorting van de straf. Hieruit volgt dat de levenslange gevangenisstraf zonder vervroegde vrijlating niet gezien kan worden als een straf die wettelijk niet verkortbaar is.¹²⁰ Wat betreft de vraag of de straf ook feitelijk verkortbaar is overwoog het Europese Hof dat niet bewezen kan worden dat de straf feitelijk niet verkortbaar is enkel gebaseerd op het feit dat de president nog niet eerder gratie verleende aan een levenslanggestrafte. Dit kan volgens het Europese Hof namelijk verklaard worden door het ten tijde van deze zaak relatief korte bestaan van de levenslange gevangenisstraf in Bulgarije.¹²¹ Aanvullend concludeert het Europese Hof dat de klacht van Iorgov dat er voor hem geen hoop bestaat dat zijn straf ooit verkort zal worden niet bewezen kan worden 'beyond reasonable doubt'. Gebaseerd op het voorgaande werd geen schending van artikel 3 van het EVRM aangenomen.¹²²

3.3.5 Vinter e.a. tegen het Verenigd Koninkrijk

In 2013 deed het Europese Hof opnieuw een belangrijke uitspraak met betrekking tot de levenslange gevangenisstraf. De Grote Kamer van het Europese Hof stelde een schending van artikel 3 van het EVRM vast. Drie mannen, de heer Vinter, de heer Bamber en de heer Moore spanden een zaak aan tegen het Verenigd Koninkrijk.¹²³ Zij betoogden dat hun

¹¹⁸ EHRM 2 september 2010, nr. 36295/02, (*Iorgov/Bulgarije II*)

¹¹⁹ EHRM 2 september 2010, nr. 36295/02, onder 45 (*Iorgov/Bulgarije II*)

¹²⁰ EHRM 2 september 2010, nr. 36295/02, onder 53 (*Iorgov/Bulgarije II*)

¹²¹ Daarnaast hangt het besluit om gratie te verlenen van veel verschillende factoren af: "The Court notes that a variety of factors are likely to affect, one way or the other, the decision to grant the applicant a measure of clemency, such as the gravity of the crimes committed, his own perception of the facts, whether or not he expresses remorse, the time he has spent in detention and his behaviour during that time, the authorities' assessment of his ability to adjust to life outside prison and abide by the law and accepted moral standards, not to mention his physical or psychological health. It cannot speculate as to whether the applicant will one day be set free and, if so, after how many years. It is for the authorities, and particularly the Vice-President, when the time comes, to examine any new application for clemency and to decide, on the basis of the pertinent information, whether or not to reduce the applicant's sentence." EHRM 2 september 2010, nr. 36295/02, onder 59 (*Iorgov/Bulgarije II*)

¹²² EHRM 2 september 2010, nr. 36295/02, onder 60 (*Iorgov/Bulgarije II*)

¹²³ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

straffen in strijd waren met artikel 3 van het EVRM omdat zij geen uitzicht hadden op vervroegde vrijlating. In het betoog van de drie mannen werd uitdrukkelijk gewezen op de onzekerheid waar zij in verkeerden over de mogelijkheid van verkorting van hun straf. In hoofdstuk 4 zal uitgebreid worden ingegaan op het Engelse rechtssysteem met betrekking tot de levenslange gevangenisstraf. Bij de behandeling van deze uitspraak zal worden volstaan met het geven van informatie die nodig is om de uitspraak te kunnen begrijpen.

De drie mannen in deze zaak ondergaan allen een “mandatory life sentence” waarbij de “tariff” (termijn) is vastgesteld op “a whole life” (een heel leven). Bij levensdelicten wordt de rechter verplicht om een mandatory life sentence op te leggen. Het is in Engeland ook verplicht om een termijn vast te stellen bij het opleggen van een levenslange gevangenisstraf. De termijn is het vergeldende deel van de straf. Na afloop van de termijn kan de levenslange gevangenisstraf voortduren op basis van de gevaarlijkheid van de veroordeelde.¹²⁴ In het geval van deze drie mannen, waarbij de termijn bepaald is op een heel leven loopt de termijn dus nooit af. De straf wordt gelegitimeerd door de ernst van het delict alleen. Berouw en vermindering van de delictgevaarlijkheid zijn geen redenen om de straf te verkorten.¹²⁵ Een “whole life tariff” mag alleen bij in de wet omschreven gevallen opgelegd worden. De enige mogelijkheid tot verkorting van de straf voor veroordeelden met een whole life tariff is een “release on compassionate grounds” (vrijlating op grond van compassie). De vraag die daarbij aan de orde komt, is of de mogelijkheid van release on compassionate grounds voldoet aan de eis dat de straf wettelijk en feitelijk verkortbaar moet zijn.

De Grote Kamer van het Europese Hof maakt in deze uitspraak onderscheid tussen drie varianten van de levenslange gevangenisstraf. Allereerst is er de levenslange gevangenisstraf met mogelijkheid tot vervroegde vrijlating nadat een minimumperiode van de straf is uitgezeten. Ten tweede is er de discretionaire levenslange gevangenisstraf zonder de mogelijkheid op vervroegde vrijlating. Deze straf is opgenomen in de wet, maar de keuze is aan de rechter om deze straf op te leggen. Tot slot is er de dwingende levenslange gevangenisstraf zonder de mogelijkheid op vervroegde vrijlating.¹²⁶ Ook deze straf is opgenomen in de wet, maar moet bij bepaalde delicten worden opgelegd. Het verschil tussen de tweede en derde vorm is dat de rechter bij de derde vorm geen keuze wordt gelaten om deze straf op te leggen. Deze varianten van de levenslange gevangenisstraf hoeven in beginsel niet te leiden tot strijdigheid met artikel 3 EVRM. Wel kan het gebrek aan

---

¹²⁴ Van Hattum 2013, p. 2

¹²⁵ Van Hattum 2013, p. 2

¹²⁶ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 84 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

een mogelijkheid tot verkorten van de straf in strijd zijn met artikel 3 EVRM.¹²⁷ Het viel het Europese Hof op dat het beleid dat the Secretary of State voert met betrekking tot de “compassionate release” van levenslang gestraften nog strakker is dan het beleid van Cyprus, verwijzend naar de zaak Kafkaris tegen Cyprus. Het beleid van the Secretary of State zou betekenen dat een veroordeelde gedetineerd zou blijven, zelfs als zijn gevangenschap niet meer gelegitimeerd kan worden door penologische redenen, zo lang de veroordeelde niet terminaal ziek is of een psychische aandoening heeft. Ten tweede stelt het Europese Hof vast dat er in het verleden in het Engelse rechtssysteem een mogelijkheid tot herziening van de levenslange gevangenisstraf bestond nadat de gevangene 25 jaar van zijn of haar straf had uitgezeten. Het is onduidelijk waarom dit niet in het huidige systeem, the 2003 act is opgenomen. Het valt volgens het Europese Hof te betwijfelen of de vrijlating op grond van compassie werkelijk als vrijlating kan worden gezien, als dat alleen betekent dat de veroordeelde thuis of in een ziekenhuis kan sterven.¹²⁸ Toch leidde dit niet tot vaststelling van een schending van artikel 3 EVRM in deze zaak omdat geen van de drie de klagers had aangevoerd dat hun straf geen legitiem penologisch doel diende. Ook de High Court die deze zaak eerder behandelde was in zijn heroverweging van de opgelegde straffen tot de conclusie gekomen dat de enige denkbare straf voor deze mannen de levenslange gevangenisstraf was. De drie klagers blijven aanvoeren dat er alsnog sprake is van strijdigheid van artikel 3 EVRM in hun zaken. Volgens de klagers waren hun straffen nog steeds onverkortbaar, gezien het feit dat er nog nooit een levenslanggestrafte vervroegd was vrijgelaten.

De Vierde Sectie van het EHRM dat de zaak van Vinter e.a. eerder behandelde kwam niet tot een unanieme beslissing. De Vierde Sectie bestaat uit zeven rechters, waarvan er drie van mening waren dat er in deze zaak wel sprake was van een schending van artikel 3 EVRM. Besloten werd daarom om de zaak aan de zeventien rechters van de Grote Kamer voor te leggen.¹²⁹

De Grote Kamer van het Europese Hof stelt vast dat de lidstaten vrij zijn in hun keuze om te kiezen voor een bepaald strafrechtelijk systeem, daarbij inbegrepen de mogelijkheid tot vervroegde vrijlating en heroverweging van de straf en dat deze keuze niet onder de

---

¹²⁷ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 87 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

¹²⁸ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 90 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

¹²⁹ Op grond van artikel 43 EVRM (lid 1) kan binnen een termijn van drie maanden na de datum van de uitspraak van een Kamer elke bij de zaak betrokken partij, in uitzonderlijke gevallen, verzoeken om verwijzing van de zaak naar de Grote Kamer. Een college van vijf rechters van de Grote Kamer aanvaardt het verzoek indien de zaak aanleiding geeft tot een ernstige vraag betreffende de interpretatie of toepassing van het Verdrag of de Protocollen daarbij, dan wel een ernstige kwestie van algemeen belang (lid 2). Indien het college het verzoek aanvaardt, doet de Grote Kamer uitspraak in de zaak (lid 3)

supervisie van de Grote Kamer valt.¹³⁰ Het opleggen van een levenslange gevangenisstraf levert op zichzelf geen strijd op met artikel 3 EVRM, zeker niet wanneer de straf een weloverwogen keuze van een rechter is geweest. Zoals ook in de zaak van Kafkaris is vastgesteld kan de straf wel in strijd zijn met artikel 3 EVRM als deze onverkortbaar is. Als de straf wettelijk en feitelijk verkortbaar is, is de straf niet in strijd met artikel 3 EVRM. Een levenslange gevangenisstraf kan niet als onverkortbaar worden gezien alleen gebaseerd op het feit dat de straf in zijn geheel uitgevoerd wordt. Het is de verantwoordelijkheid van de lidstaten om de burgers te beschermen tegen gewelddadige criminaliteit en dus is het mogelijk dat een verzoek tot vervroegde vrijlating van een levenslanggestrafte wordt afgewezen op basis van bestaand gevaar voor de samenleving.¹³¹ Om te bepalen of de straf verkortbaar is wordt gekeken naar “the prospect of release”, wat betekent dat er wordt gekeken of er perspectief op vervroegde vrijlating bestaat. De Grote Kamer is van mening dat wanneer een levenslanggestrafte wordt vastgehouden zonder enig perspectief op vrijlating en zonder de kans om zijn straf te laten herzien, de veroordeelde nooit kan boeten voor zijn daad: hoe goed de vooruitgang en resocialisatie van de veroordeelde ook gaat, de straf blijft staan.

Volgens de Grote Kamer wordt de gedachte nu in Europees en internationaal recht ondersteund dat iedere gedetineerde, ook de levenslang gestraften, de mogelijkheid geboden moet worden om te resocialiseren en de kans te krijgen om vervroegd vrij te komen als de resocialisatie activiteiten succesvol zijn.¹³² In deze uitspraak wordt ook verwezen naar the European Prison Rules, die belangrijke, maar niet bindende regels bevatten over de mogelijkheid om te resocialiseren als levenslang gestraften. Zo verwijst de Grote Kamer bijvoorbeeld naar artikel 6, waarin staat dat de detentie van elke veroordeelde gericht moet zijn op het faciliteren van de resocialisatie van de veroordeelde om weer in de samenleving te kunnen terugkeren. Ook wordt er gewezen op regel 102 waarin staat dat het regime in de gevangenis ingericht moet zijn om de veroordeelde te begeleiden naar een verantwoordelijk leven zonder criminaliteit. In regel 103 staat dat er voor elke gedetineerde een individueel plan opgesteld moet worden, waarin wordt voorbereid op vrijlating en dat dit evenveel van toepassing is op de levenslang gestraften. De Grote Kamer concludeert dat wanneer het rechtssysteem van de betreffende lidstaat niet voorziet in de mogelijkheid tot herziening van de levenslange gevangenisstraf, het niet zal voldoen aan de eisen gesteld in artikel 3 EVRM.¹³³ Een levenslanggestrafte zou in de ogen van de Grote Kamer geen onbepaald aantal jaren gedetineerd hoeven te zijn voordat hij of zij kan klagen over de strijdigheid van

---

¹³⁰ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 104 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

¹³¹ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 108 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

¹³² EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 114 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

¹³³ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 121 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

de straf met artikel 3 EVRM.¹³⁴ Een levenslanggestrafte heeft het recht om te weten wat hij kan doen om in aanmerking te komen voor vervroegde vrijlating en onder welke voorwaarden, waaronder de kennis wanneer een herziening van zijn straf plaats zou vinden. Als de lidstaat niet voorziet in deze mogelijkheid, is de straf al in strijd met artikel 3 EVRM vanaf het begin van de detentie.

Volgens de Grote Kamer is er in het Engelse rechtssysteem een hoop onduidelijkheid over de mogelijkheid van vervroegde vrijlating voor levenslang gestraften. De Grote Kamer richt zich in haar oordeel op hoe het recht nu in de praktijk wordt gebracht op de levenslang gestraften. Daaruit blijkt dat vrijlating van een levenslanggestrafte alleen plaatsvindt onder de omstandigheden dat een gedetineerde terminaal ziek is of psychisch incapabel. De Grote Kamer is het met de Kamer eens dat deze vorm van "compassionate release" niet voldoet aan de eis van een "prospect of release" zoals omschreven in de zaak van Kafkaris.¹³⁵ Geconcludeerd kan dus worden dat dit niet overeenstemming is met artikel 3 EVRM. De Grote Kamer stelt dat op basis van de huidige regeling en het gebrek aan een herzieningsmogelijkheid van hun straf door de levenslang gestraften, zij niet overtuigd zijn dat de levenslange gevangenisstraf verkortbaar is in de zin van artikel 3 van het EVRM. Er wordt niet voldaan aan de eisen van artikel 3 EVRM in het geval van alle drie de klagers.¹³⁶ Tot slot stelt het Europese Hof dat in deze zaak de klagers ook niet hebben aangevoerd dat er geen legitieme penologische gronden meer zijn voor hun voortdurende detentie. De klagers hebben geaccepteerd dat het mogelijk is dat zij gedetineerd blijven op grond van gevaarlijkheid voor de maatschappij. Het vaststellen van een schending van artikel 3 EVRM in deze zaak kan niet worden begrepen als het geven van een kans op onmiddellijke vrijheid aan de klagers.¹³⁷

3.3.6 László Magyar tegen Hongarije

De volgende belangrijke zaak is de zaak van László Magyar tegen Hongarije uit 2014.¹³⁸ Magyar werd veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf zonder de mogelijkheid tot vervroegde vrijlating voor een serie gewelddadige overvallen, waarbij een aantal van de slachtoffers aan de gevolgen daarvan zijn overleden. Magyar klaagde dat zijn straf zowel wettelijk als feitelijk onverkortbaar was en dus in strijd met artikel 3 EVRM.¹³⁹ Een presidentieel pardon was voor Magyar de enige mogelijkheid op vervroegde invrijheidsstelling. De algemene overwegingen die werden aangehaald door het Europese

¹³⁴ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 122 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

¹³⁵ De schending van artikel 3 EVRM werd alleen aangenomen op andere gronden, omdat geen van de drie klagers had aangevoerd dat hun straf geen legitiem penologisch doel diende

¹³⁶ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 130 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

¹³⁷ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 onder 131 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

¹³⁸ EHRM 20 mei 2014, nr. 73593/10 (*Magyar/Hongarije*)

¹³⁹ EHRM 20 mei 2014, nr. 73593/10 onder 28 (*Magyar/Hongarije*)

Hof kwamen veelal overeen met de overwegingen aangehaald in de eerdere uitspraken. Belangrijker waren de overwegingen van het Europese Hof specifiek toegespitst op deze zaak.

Het Europese Hof stelde allereerst dat de wetgeving in Hongarije de autoriteiten niet verplicht om te beoordelen of het voortduren van de detentie van een levenslanggestrafte die om pardon verzoekt gerechtvaardigd kan worden door legitieme penologische gronden.¹⁴⁰ Alhoewel de autoriteiten een algemene taak hebben om informatie te verzamelen over de gedetineerde en dit toe te voegen aan het verzoek om presidentieel pardon, is nergens in de wet specifiek vastgelegd aan wat voor criteria of voorwaarden het verzamelen van deze informatie moet voldoen. Zowel de minister van Justitie als de president is niet verplicht om zijn beslissing op een dergelijk verzoek te motiveren. Het Europese Hof was er niet van overtuigd dat een gedetineerde te weten kan komen wat hij of zij moet doen om in overweging te worden genomen voor vervroegde vrijlating en onder welke voorwaarden. Volgens het Europese Hof gaf deze regeling onvoldoende garantie voor een juiste afweging van de veranderingen en vooruitgang in de re-integratie van de gedetineerde. Het Europese Hof concludeerde dat de stand van zaken in strijd was met artikel 3 EVRM, omdat de levenslange gevangenisstraf niet kon worden gezien als verkortbaar.¹⁴¹

3.3.7 Murray tegen Nederland

Tot slot een zeer recente en belangrijke zaak, namelijk die van Murray tegen Nederland van april 2016.¹⁴² In 1980 werd klager schuldig bevonden aan moord op een zesjarig meisje op Curaçao en veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf. Murray stierf toen zijn klacht aanhangig was bij de Grote Kamer van het EHRM. Twee familieleden hebben zijn zaak voor de Grote Kamer voortgezet. Murray heeft verschillende keren verzocht om gratie, maar deze verzoeken werden allen verworpen omdat het risico op recidive bleef bestaan.

Uiteindelijk werd aan Murray in 2014 gratie verleend omdat hij aan terminale kanker leed. Murray klaagde over zijn levenslange gevangenisstraf zonder enig perspectief op vrijlating en over de condities van zijn detentie. Hij betoogde dat hij niet was geplaatst in een speciaal detentieregime voor gevangenen met psychiatrische problemen. Hoewel een wettelijke maatregel voor herziening van levenslange detentie was geïntroduceerd kort nadat hij een klacht had ingediend bij het EHRM, stelde hij dat hij de facto geen perspectief op vrijlating had gehad, omdat hij nooit psychiatrische behandeling had gekregen en daarom het risico op recidive te hoog werd geacht om hem in aanmerking te laten komen voor vrijlating.¹⁴³

---

¹⁴⁰ EHRM 20 mei 2014, nr. 73593/10 onder 57 (*Magyar/Hongarije*)

¹⁴¹ EHRM 20 mei 2014, nr. 73593/10 onder 58 (*Magyar/Hongarije*)

¹⁴² EHRM 26 april 2016, nr. 10511/10 (*Murray/Nederland*)

¹⁴³ EHRM 26 april 2016, nr. 10511/10 onder 90 (*Murray/Nederland*)

Het Europees Comité voor de preventie van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing dat bezoeken brengt aan gevangenen in Curaçao en Aruba bevestigde deze stelling. Naar het oordeel van dit Comité was de psychische gezondheidszorg in deze instellingen onvoldoende.¹⁴⁴ Volgens het Europese Hof heeft de regering de verplichting om gevangenen met mentale problemen, inclusief psychische gezondheidsproblemen, passende medische zorg te bieden. In de zaak van Murray bestaat er een nauwe samenhang tussen de persistentie van het risico op recidive aan de ene kant en het gebrek aan behandeling aan de andere kant.¹⁴⁵ Het Europese Hof benadrukt dat Staten een grote 'margin of appreciation' hebben om te bepalen welke maatregelen nodig zijn om een tot levenslang veroordeelde gevangene de mogelijkheid te geven zich te rehabiliteren. In de zaak van klager waren echter, terwijl voorafgaand aan zijn veroordeling was bepaald dat klager behandeling nodig had, geen verdere onderzoeken gedaan om te bepalen welke behandeling nodig was.¹⁴⁶ Gelet hierop was, ten tijde van het indienen van de klacht bij het EHRM, elke verzoek om gratie van klager de facto kansloos. Daarom was zijn levenslange gevangenisstraf niet de facto veranderbaar, zoals vereist in de jurisprudentie over artikel 3 EVRM. Het Europese Hof concludeerde unaniem dat sprake was van schending van artikel 3 EVRM.¹⁴⁷

3.4 Artikel 5 EVRM

3.4.1 Inleiding

Volgens artikel 5 lid 1 sub a van het EVRM heeft eenieder recht op vrijheid en veiligheid van zijn persoon. Niemand mag zijn vrijheid worden ontnomen, behalve indien hij op rechtmatige wijze is gedetineerd na veroordeling door een daartoe bevoegde rechter.¹⁴⁸ De vraag of iemand op rechtmatige wijze is gedetineerd komt in de discussie over de levenslange gevangenisstraf regelmatig naar voren. Op grond van artikel 5 lid 1 EVRM moet er een causaal verband bestaan tussen de veroordeling door de rechter en de voortdurende vrijheidsbeneming. In artikel 5 lid 4 van het EVRM staat dat eenieder, die door arrestatie of detentie zijn vrijheid is ontnomen, het recht heeft voorziening te vragen bij het gerecht opdat deze spoedig beslist over de rechtmatigheid van zijn detentie en zijn invrijheidstelling beveelt, indien de detentie onrechtmatig is.¹⁴⁹ Dit artikel geeft een veroordeelde dus het recht om de rechtmatigheid van zijn straf te laten toetsen door een rechter. De betekenis van deze

---

¹⁴⁴ EHRM 26 april 2016, nr. 105/11/10 (*Murray/Nederland*) Summary by the Dutch Section of the International Commission of Jurists

¹⁴⁵ EHRM 26 april 2016, nr. 10511/10 onder 122 (*Murray/Nederland*)

¹⁴⁶ EHRM 26 april 2016, nr. 10511/10 onder 124 (*Murray/Nederland*)

¹⁴⁷ EHRM 26 april 2016, nr. 10511/10 onder 125-128 (*Murray/Nederland*)

¹⁴⁸ Artikel 5 lid 1 sub a EVRM

¹⁴⁹ Artikel 5 lid 4 EVRM

artikelen is nader ingevuld door het Europese Hof. De belangrijkste uitspraken zullen hieronder worden behandeld. In deze uitspraken komen andere rechtssystemen dan het Nederlandse aan bod, maar de focus ligt op de eisen die volgens het Europese Hof voortvloeien uit de artikelen 5 lid 1 sub 1 en lid 4 EVRM.

3.4.2. Stafford tegen het Verenigd Koninkrijk

In 1967 werd Stafford in het Verenigd Koninkrijk veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf voor moord, waarna hij in 1979 werd vrijgelaten onder voorwaarden.¹⁵⁰ In 1994 werd Stafford opnieuw veroordeeld voor zes jaar gevangenisstraf voor fraude. Normaliter zou een veroordeelde met goed gedrag na het uitzitten van twee derde van de straf vrij komen. The Secretary of State erkende dat er geen groot risico was dat Stafford weer gewelddadige overtredingen zou plegen, maar was van mening dat ze iemand met een "mandatory life sentence" waarvan het vergeldende gedeelte uitgezeten is, rechtmatig gedetineerd konden houden op de grond dat er een risico is dat de gedetineerde misschien andere niet gewelddadige overtredingen zou plegen.¹⁵¹ Stafford klaagde bij het Europese Hof dat er strijdigheid was met artikel 5 lid 1 EVRM omdat er geen causaal verband meer bestond tussen zijn veroordeling door de rechtbank voor fraude en het doel van zijn voortdurende detentie. Hij wees erop dat er nog nooit iemand met een "mandatory life sentence" waarvan het vergeldende gedeelte uitgezeten is en die geen risico meer vormt voor de maatschappij gedetineerd werd gehouden puur en alleen voor het algemene doel om het publiek vertrouwen te laten houden in het strafrechtelijk systeem.¹⁵² Het Europese Hof concludeerde dat het vergeldende deel van de straf duidelijk was uitgezeten, omdat Stafford in 1979 in vrijheid was gesteld. Toen Stafford zijn straf voor fraude had uitgezeten in 1997, was er geen reden om hem op grond van zijn "mandatory life sentence" voor de moord gedetineerd te blijven houden.¹⁵³ Het Europese Hof concludeerde dat er geen causaal verband zoals vereist in artikel 5 lid 1 EVRM was tussen het mogelijk plegen van niet gewelddadige overtredingen en zijn eerdere straf voor moord. Het gedetineerd houden van Stafford na 1997 was dus in strijd met artikel 5 lid 1 EVRM.¹⁵⁴

Het causale verband tussen de veroordeling door de rechter en de vrijheidsbeneming moet dus de gehele detentie blijven bestaan. Naar mate een veroordeelde langer gedetineerd is wordt het causaal verband steeds minder sterk. Op het moment dat de vrijheidsbeneming

---

¹⁵⁰ EHRM 28 mei 2002, nr. 46295/99 (*Stafford/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁵¹ EHRM 28 mei 2002, nr. 46295/99 onder 20 (*Stafford/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁵² EHRM 28 mei 2002, nr. 46295/99 onder 57 (*Stafford/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁵³ EHRM 28 mei 2002, nr. 46295/99 onder 81 (*Stafford/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁵⁴ EHRM 28 mei 2002, nr. 46295/99 onder 82 en 83 (*Stafford/Verenigd Koninkrijk*)

wordt voortgezet op grond van andere doelen dan het doel ten tijde van de veroordeling door de rechter, dan wordt de vrijheidsbeneming onrechtmatig. Het causale verband bestaat niet meer waardoor het laten voortduren van de detentie strijdig is met artikel 5 lid 1 EVRM.¹⁵⁵

3.4.3 Weeks tegen het Verenigd Koninkrijk

Een oude, maar belangrijke zaak uit 1987 is die van Weeks tegen het Verenigd Koninkrijk.¹⁵⁶ Weeks, destijds 17 jaar werd in 1967 veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf voor een gewapende overval op een dierenwinkel.¹⁵⁷ In 1976 werd hij onder voorwaarden vrijgelaten, voor wat bleek van korte duur wanneer hij in 1977 na meerdere misdaden weer werd vastgezet. In 1982 werd hij voor de tweede keer onder voorwaarden vrijgelaten, waarna hij in 1984 weer gevangen werd genomen voor het overtreden van zijn voorwaarden. Deze situatie herhaalde zich nog een derde keer met zijn vrijlating in 1985 en zijn vangenneming in 1986. Dat Weeks in 1977 opnieuw gevangen werd genomen is volgens hem in strijd met artikel 5 lid 4 EVRM omdat de rechtmatigheid ervan niet getoetst kon worden door een rechtbank. Die mogelijkheid werd Weeks destijds niet geboden omdat hij werd gevangengenomen voor het overtreden van de voorwaarden van zijn vervroegde vrijlating van zijn originele levenslange gevangenisstraf. Tevens klaagde Weeks over strijdigheid met artikel 5 lid 4 EVRM omdat er tijdens zijn detentie geen mogelijkheid was tot een periodieke herziening van een zaak. Het Europese Hof concludeerde dat er inderdaad sprake is van strijdigheid met artikel 5 lid 4 EVRM. Het Europese Hof stelde dat als iemand opnieuw gevangen wordt gezet, die persoon het recht heeft om de rechtmatigheid hiervan te laten toetsen door een rechtbank.¹⁵⁸ Ook stelde het Europese Hof dat het recht om de rechtmatigheid van de straf te laten bepalen tijdens de gehele detentie met redelijke tussenpozen uitgeoefend zou moeten kunnen worden.¹⁵⁹

3.4.4 Wynne tegen het Verenigd Koninkrijk

In 1994 diende zich de zaak van Wynne tegen het Verenigd Koninkrijk aan.¹⁶⁰ In 1964 werd Wynne veroordeeld tot de hiervoor al genoemde "mandatory life sentence" voor een

---

¹⁵⁵ Het vereiste van een causaal verband was ook aan de orde in de zaak van Léger tegen Frankrijk EHRM 11 april 2006, nr. 19324/02 (*Léger vs. Frankrijk*)

¹⁵⁶ EHRM 2 maart 1987, nr. 9787/82 (*Weeks/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁵⁷ Het ging bij de overval om een bedrag van 35 pence, dat later werd teruggevonden op de vloer in de dierenwinkel

¹⁵⁸ EHRM 2 maart 1987, nr. 9787/82 onder 56 en 58 (*Weeks/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁵⁹ EHRM 2 maart 1987, nr. 9787/82 onder 58 (*Weeks/Verenigd Koninkrijk*); "It follows that, by virtue of paragraph 4 of Article 5, Mr. Weeks was entitled to apply to a "court" having jurisdiction to decide "speedily" whether or not his deprivation of liberty had become "unlawful" in this sense; this entitlement should have been exercisable by him at the moment of any return to custody after being at liberty and also at reasonable intervals during the course of his imprisonment."

¹⁶⁰ EHRM 18 juli 1994, nr. 15484/89 (*Wynne/Verenigd Koninkrijk*)

gewelddadige moord op een vrouw. In 1980 werd hij voorwaardelijk vrijgelaten waarna hij in 1981 opnieuw een moord pleegde, dit keer op een vijfenzeventigjarige vrouw. Zijn voorwaardelijke invrijheidsstelling werd ingetrokken en Wynne werd opnieuw gevangengenomen. Daarna werd Wynne voor dit nieuwe feit opnieuw veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf, dit keer een "discretionary life sentence".¹⁶¹ Wynne klaagde bij het Europese Hof dat artikel 5 lid 4 EVRM geschonden was omdat de rechtmatigheid van de detentie getoetst zou moeten kunnen worden.¹⁶² In Engeland geldt de "mandatory life sentence" in zijn geheel als vergeldende straf, waarbij de duur van het vergeldende deel door de rechter kan worden bepaald. Als de rechter deze termijn op een heel leven stelt, is de straf dus levenslang. Het Europese Hof bepaalt dat wanneer het doel van de straf geheel vergeldend is, er geen herbeoordeling van de rechtmatigheid van de straf zoals bedoeld in artikel 5 lid 4 EVRM hoeft plaats te vinden. Bij een "discretionary life sentence" moet dit volgens het Europese Hof wel, omdat deze straf niet alleen vergelding als doel heeft, maar bijvoorbeeld ook gericht is op beveiliging van de maatschappij. Aangezien Wynne na het intrekken van zijn voorwaardelijke invrijheidsstelling nog steeds een "mandatory life sentence" uitzat, werd geen schending van artikel 5 lid 4 EVRM vastgesteld.¹⁶³ Deze overweging van het Europese Hof komt in de hierboven besproken zaak van Stafford tegen het Verenigd Koninkrijk terug.¹⁶⁴ Nadat het vergeldende deel van de straf is geëindigd, hangt het voortduren van de detentie af van de gevaarlijkheid van de gedetineerde. Aangezien de detentiegevaarlijkheid iets is wat over tijd kan veranderen wordt hier regelmatige herbeoordeling van de rechtmatigheid van de straf wel vereist.¹⁶⁵

3.5 Invloed op jurisprudentie van de Hoge Raad

Na het analyseren van deze uitspraken van het EHRM komt de vraag naar voren wat voor invloed deze uitspraken hebben op de praktijk in Nederland. Ook het hoogste rechtscollege in Nederland, de Hoge Raad heeft zich verschillende malen uitgelaten over de levenslange gevangenisstraf, ten dele als gevolg van de uitspraken van het EHRM. In deze paragraaf zal worden onderzocht welke invloed de uitspraken van het EHRM op de Nederlandse rechtspraak hebben en behandelen we drie in dit verband belangrijke uitspraken van de Hoge Raad.

---

¹⁶¹ EHRM 18 juli 1994, nr. 15484/89 onder 6 en 7 (*Wynne/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁶² EHRM 18 juli 1994, nr. 15484/89 onder 27 (*Wynne/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁶³ EHRM 18 juli 1994, nr. 15484/89 (*Wynne/Verenigd Koninkrijk*)

¹⁶⁴ EHRM 28 mei 2002, nr. 46295/99 (*Stafford/Verenigd Koninkrijk*) De conclusie was in deze zaak echter anders, door het verschil tussen de mandatory life sentence en de discretionary life sentence in de vraag of de rechtmatigheid regelmatig moet kunnen worden getoetst

¹⁶⁵ EHRM 28 mei 2002, nr. 46295/99 onder 87 en 89 (*Stafford/Verenigd Koninkrijk*); "After the expiry of the tariff, continued detention depends on elements of dangerousness and risk associated with the objectives of the original sentence of murder. These elements may change with the course of time, and thus new issues of lawfulness arise requiring determination by a body satisfying the requirements of Article 5 § 4."

Op 16 juni 2009 deed de Hoge Raad een belangrijke uitspraak met betrekking tot de levenslange gevangenisstraf.¹⁶⁶ De verdediging voerde in deze zaak aan dat de levenslange gevangenisstraf niet kon worden opgelegd omdat er strijd zou bestaan met artikel 3 en artikel 5 lid 4 EVRM. In het arrest is te lezen dat het verweer in de kern berust op de opvatting dat zolang de wet niet voorziet in een periodieke rechterlijke toetsing van de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf het opleggen van de levenslange gevangenisstraf (ondanks de formele mogelijkheden daartoe) niet is toegestaan wegens strijd met een of meer waarborgen uit het EVRM.

De Hoge Raad verwees naar de zaak van 9 maart 1999 waarin werd geoordeeld dat de oplegging van een levenslange gevangenisstraf geen strijd oplevert met artikel 3 en 5 lid 4 EVRM.¹⁶⁷ Daaraan ten grondslag lag de overweging dat een tot levenslang veroordeelde levenslang beschikt over het recht om gratieverzoeken in te dienen en dat de veroordeelde te allen tijde de mogelijkheid heeft om het oordeel van de burgerlijke rechter in te roepen. Daarnaast was de Volgprocedure langgestraften ook op levenslang gestraften van toepassing.¹⁶⁸ De Hoge Raad bespreekt in het arrest de sindsdien gedane belangrijke uitspraken van het EHRM, te weten de eerder besproken zaak van Kafkaris tegen Cyprus en de zaak van Wynne tegen het Verenigd Koninkrijk. Aan deze jurisprudentie van het EHRM viel volgens de Hoge Raad niet te ontleen dat een dergelijke voorziening ter verkorting van de levenslange gevangenisstraf dient te bestaan uit een wettelijk voorgeschreven periodieke herbeoordeling van de straf door een rechter. *“Wat betreft de in Nederland bestaande mogelijkheden “to take proceedings”, als bedoeld in art. 5 lid 4 EVRM ten aanzien van de tenuitvoerlegging van een opgelegde levenslange gevangenisstraf, en de daarmee verband houdende mogelijkheid tot verkorting van die straf, geldt nog hetgeen tot uitdrukking is gebracht in het arrest van de Hoge Raad van 9 maart 1999”* aldus de Hoge Raad.¹⁶⁹ De Hoge Raad wijst er wel op dat het niet zonder betekenis is dat inmiddels de Volgprocedure langgestraften is ingetrokken. *“Daarmee is een belangrijke mogelijkheid tot tussentijdse beoordeling van de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf komen te vervallen. Die procedure voorzag immers ook ten aanzien van levenslang gestraften in een klinisch-psychologisch onderzoek nadat een gedeelte van de straftijd was ondergaan, mede om te bezien of met verdere tenuitvoerlegging van de straf nog enig met de strafrechtstoepassing na te streven doel in redelijkheid werd gediend. Dat onderzoek kon erin resulteren dat op grond van art. 19 Gratiwet ambtshalve gratie werd verleend en dat de levenslange gevangenisstraf werd omgezet in een tijdelijke gevangenisstraf, waarna*

---

¹⁶⁶ HR 16 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BF3741

¹⁶⁷ HR 9 maart 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1464

¹⁶⁸ *Circulaire* d.d. 7 juni 1978, nr. 133/378 PI 1980/6

¹⁶⁹ HR 16 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BF3741 onder 2.10

vervroegde invrijheidstelling mogelijk was.”¹⁷⁰ Toch was de Hoge Raad van mening dat met de intrekking van de Volgprocedure langgestraften de mogelijkheid tot gratieverlening voor levenslang gestraften was blijven bestaan, die mogelijkheid was alleen afhankelijk van het initiatief van de veroordeelde. Tot slot reageerde de Hoge Raad nog op het verweer dat in Nederland een opgelegde levenslange gevangenisstraf nooit wordt verkort, zodat de facto die mogelijkheid van verkorting niet bestaat. De Hoge Raad noemde dat een stelling van feitelijke aard die zich niet leent voor onderzoek door de Hoge Raad.

Geconcludeerd kan worden dat de Hoge Raad de praktijk van tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland niet strijdig achtte met artikel 3 en 5 lid 4 EVRM. Met deze uitspraak in de hand zag de politiek geen aanleiding om de huidige praktijk te willen aanpassen. Toch klinken de geluiden dat de mogelijkheid om te verzoeken om gratie louter theoretisch is, waardoor de straf de facto onverkortbaar wordt, steeds luider.¹⁷¹

Het duurde niet lang voordat de Hoge Raad zich opnieuw uitliet over de levenslange gevangenisstraf. Op 22 februari 2011 oordeelde de Hoge Raad opnieuw over de kwestie.¹⁷² Het Hof zou geen rekening hebben gehouden met het door de verdediging onderbouwde standpunt *“dat de levenslange gevangenisstraf in Nederland inhumain is en de facto geen gratie (meer) wordt verleend aan levenslanggestraften”*.¹⁷³ De uitspraak van de Hoge Raad op 16 juni 2009 werd hier ter discussie gesteld. Volgens de verdediging was bij die bewuste uitspraak vooral de stelling dat een levenslange gevangenisstraf nooit wordt bekort van belang, die door de Hoge Raad werd afgedaan als een stelling van feitelijke aard waarover de Hoge Raad zich niet buigt. De verdediging vervolgde: *“De Hoge Raad lijkt er thans vanuit te gaan dat zolang er een gratieprocedure is, er hoop is, lijkt zich vooral niet te willen branden aan een politiek oordeel en vindt dat de wetgever hier een taak heeft. Maar we moeten vaststellen dat inmiddels decennia lang geen gratie is verleend en dat de volgprocedure voor levenslang gestraften is afgeschaft (...) Het politieke klimaat in Nederland op dit moment doet voor de toekomst vrezen: de kans dat er binnen een afzienbare tijd een wijziging komt in het beleid rondom gratieverlening, zodat niet alleen theoretische hoop maar ook feitelijke hoop bestaat, lijkt illusoir. Dat zijn omstandigheden die u moet meewegen in uw beslissing over de strafmaat; de reële mogelijkheid bestaat dat de straf die u nu oplegt detentie betekent zonder hoop, tot de dood erop volgt.”*¹⁷⁴

---

¹⁷⁰ HR 16 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BF3741 onder 2.11.2

¹⁷¹ Bijvoorbeeld vanuit het Forum Levenslang in de Factsheet Forum Levenslang 2011

¹⁷² HR 22 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO6341

¹⁷³ HR 22 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO6341 onder 3.1

¹⁷⁴ HR 22 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO6341 onder 3.2.1

De Hoge Raad herhaalde in haar uitspraak grotendeels haar overwegingen uit de uitspraak van 16 juni 2009. Daarnaast overwoog de Hoge Raad dat de langstzittende levenslanggestrafte 27 jaar geleden is veroordeeld en dat door een gewijzigd strafrechtklimaat verdere veroordelingen tot een levenslange gevangenisstraf vooral dateren van het afgelopen decennium. De betreffende levenslang gestraften hebben volgens de Hoge Raad nog niet zo'n aanzienlijk deel van hun straf ondergaan dat het te verwachten is dat gratie wordt overwogen.¹⁷⁵ Het was dus volgens de Hoge Raad nog te vroeg om te kunnen stellen dat een levenslanggestrafte in Nederland wettelijk en feitelijk geen perspectief op vrijlating heeft. Daarbij tekende de Hoge Raad nog aan dat blijkens de brief van de (toenmalige) minister en staatssecretaris van Justitie aan de Tweede Kamer van 16 oktober 2009 de mogelijkheid van gratieverlening voor levenslang gestraften uitdrukkelijk niet wordt uitgesloten en dat vanwege de beoordeling van die verzoeken “per geval” geen standaardbeleid kan worden voorgeschreven.¹⁷⁶

De Hoge Raad concludeerde dus opnieuw dat er geen sprake was van strijdigheid met artikel 3 en 5 lid 4 EVRM. Het enige houvast dat de uitspraak voor de levenslang gestraften bood was de volgende passage: *“Indien evenwel zou komen vast te staan dat een levenslange gevangenisstraf in feite nimmer wordt verkort, kan dat van betekenis zijn bij de beantwoording van de vraag of oplegging van een levenslange gevangenisstraf dan wel verdere voortzetting van een dergelijke straf zich verdraagt met de uit art. 3 EVRM voortvloeiende eisen, zoals die door het EHRM in het arrest Kafkaris vs. Cyprus nader zijn omlijnd.”*¹⁷⁷

In de jaren na deze uitspraak van de Hoge Raad, deed het EHRM verschillende uitspraken met betrekking tot de levenslange gevangenisstraf. Onder deze uitspraken zijn bijvoorbeeld de eerder uitvoerig aan bod gekomen zaak van Vinter en anderen tegen het Verenigd Koninkrijk en de recente zaak van Murray tegen Nederland. Zeer recent, op 5 juli 2016 deed ook de Hoge Raad weer een uitspraak over de levenslange gevangenisstraf.¹⁷⁸ Interessant is om te bezien welke invloed de intussen gedane uitspraken van het Europese Hof hebben op de zienswijze van de Hoge Raad. In het arrest komt opnieuw de vraag aan de orde of de oplegging van de levenslange gevangenisstraf aan de verdachte, gelet op de huidige wijze van tenuitvoerlegging van deze straf, een schending van artikel 3 EVRM oplevert.¹⁷⁹ De Hoge Raad verwijst in de beantwoording van deze vraag uitgebreid naar zowel de uitspraak

---

¹⁷⁵ Daarbij verwijst de Hoge Raad naar de eerder besproken uitspraak van het EHRM in de zaak van 2 september 2010, nr. 36295/02 (*Jorgov II tegen Bulgarije*)

¹⁷⁶ HR 22 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO6341, onder 3.4

¹⁷⁷ HR 22 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO6341 onder 2.12

¹⁷⁸ HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325

¹⁷⁹ HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325 onder 3.1

in de zaak van Vinter en anderen tegen het Verenigd Koninkrijk als naar de zaak van Murray tegen Nederland. De directe invloed van de Europese uitspraken wordt daarbij gelijk duidelijk.

De Hoge Raad stelt voorop dat de levenslange gevangenisstraf op zichzelf beschouwd niet in strijd is met artikel 3 EVRM, ook niet indien de straf volledig ten uitvoer wordt gelegd. Wel is het zo dat een levenslange gevangenisstraf niet kan worden opgelegd indien niet reeds ten tijde van de oplegging duidelijk is dat er na verloop van tijd een reële mogelijkheid tot herbeoordeling van de levenslange gevangenisstraf bestaat, die in de daarvoor in aanmerking komende gevallen kan leiden tot verkorting van de straf of (voorwaardelijke) invrijheidstelling.¹⁸⁰

De Hoge Raad stelt verwijzend naar de uitspraken in de zaken van Vinter en Murray dat de mogelijkheid tot herbeoordeling van de opgelegde levenslange gevangenisstraf aan diverse voorwaarden dient te voldoen. Zo moet bij de herbeoordeling de vraag aan de orde komen of zich zodanige veranderingen aan de zijde van de veroordeelde hebben voltrokken en zodanige vooruitgang is geboekt in zijn of haar resocialisatie, dat verdere tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf niet langer is gerechtvaardigd.¹⁸¹ Bij de herbeoordeling moet volgens de Hoge Raad dan ook informatie worden betrokken betreffende de ontwikkelingen van de persoon van de veroordeelde alsmede de geboden mogelijkheden van resocialisatie. *“Het is volgens de Hoge Raad met het oog op het bieden van een reële mogelijkheid tot herbeoordeling van belang dat de veroordeelde zich tijdens de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf – ook voordat de vorengenoemde herbeoordeling plaatsvindt – moet kunnen voorbereiden op een eventuele terugkeer in de samenleving en dat in verband daarmee binnen het kader van de tenuitvoerlegging mogelijkheden tot resocialisatie moeten worden geboden.”*¹⁸² Een andere voorwaarde is dat het voor de veroordeelde ten tijde van de oplegging van de levenslange gevangenisstraf in voldoende mate duidelijk moet zijn welke objectieve criteria er zullen worden aangelegd bij de herbeoordeling zodat hij weet aan welke vereisten zal moeten worden voldaan, wil hij op termijn voor verkorting van de straf of voorwaardelijke invrijheidsstelling in aanmerking komen.¹⁸³ De Hoge Raad stelt als uitgangspunt dat de herbeoordeling niet meer dan 25 jaar na oplegging van de levenslange gevangenisstraf plaatsvindt en dat na die termijn periodiek

---

¹⁸⁰ HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325 onder 3.2

¹⁸¹ HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325; De Hoge Raad plaatst daarbij de kanttekening dat de in dat verband gehanteerde criteria niet zo stringent mogen zijn dat vrijlating alleen is toegelaten bij een ernstige ziekte of een ander fysiek beletsel dat in de weg staat aan de verdere tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf, dan wel bij het bereiken van een hoge leeftijd

¹⁸² HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325

¹⁸³ HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325 onder 3.3

de mogelijkheid van herbeoordeling wordt geboden.¹⁸⁴ De jurisprudentie van het EHRM schrijft niet voor dat een voorziening ter verkorting van de levenslange gevangenisstraf uitsluitend kan bestaan uit een wettelijk voorgeschreven periodieke herbeoordeling van de straf door een rechter. Toch is het opdragen door de wetgever van een herbeoordeling aan de rechter volgens de Hoge Raad een belangrijke waarborg dat de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in overeenstemming met artikel 3 EVRM plaatsvindt.¹⁸⁵

De hierboven gestelde voorwaarden bezien kunnen we met zekerheid stellen dat het Nederlandse recht hier (nog) niet aan voldoet. De Hoge Raad stelt dan ook dat in het Nederlandse recht voorsnog een specifieke op de levenslange gevangenisstraf toegesneden mogelijkheid van herbeoordeling ontbreekt. De Hoge Raad concludeert dat de huidige tenuitvoerleggingspraktijk onverenigbaar is met de eisen van artikel 3 EVRM.¹⁸⁶ De Hoge Raad zal de verdere behandeling van de zaak aanhouden tot september 2017 in afwachting van verdere politieke besluitvorming.

De koerswijziging in deze uitspraak heeft tot gevolg dat zolang de huidige praktijk ongewijzigd blijft, waardoor er voor een tot levenslange gevangenisstraf veroordeelde geen reële mogelijkheid bestaat tot herbeoordeling van de straf op de wijze als hiervoor geschetst, de oplegging van een levenslange gevangenisstraf een schending van artikel 3 EVRM oplevert.

3.6 Conclusie

Op 4 november 1950 ondertekende Nederland het EVRM, waarna het door middel van rectificatie op 31 augustus 1954 in Nederland in werking trad. Het merendeel van de lidstaten van de Raad van Europa die levenslange gevangenisstraffen opleggen, kennen een regeling voor verkorting van de straf met de mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidstelling. Nederland kent deze mogelijkheid niet en gratie is zoals eerder gebleken louter een theoretische mogelijkheid. Het opleggen van een levenslange gevangenisstraf hoeft geen schending van artikel 3 EVRM op te leveren. Het EHRM heeft bepaald dat de straf in haar absolute vorm, dat willen zeggen wanneer de straf niet verkortbaar is, wel in strijd kan zijn met artikel 3 EVRM. Het is dus van belang of er voor de veroordeelde enig perspectief op vrijlating bestaat. Uit de zaak van Léger blijkt dat de onzekerheid waar Léger tijdens zijn detentie in verkeerde volgens het Europese Hof niet voldoet aan de mate van ernst welke nodig is om binnen het bereik van artikel 3 EVRM te vallen. Uit de zaak van

---

¹⁸⁴ De herbeoordeling dient met voldoende procedurele waarborgen te zijn omgeven

¹⁸⁵ HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325 onder 3.3

¹⁸⁶ De Hoge Raad verwijst daarbij naar de conclusie van PG mr. Machielse onder 11.5 en 11.7.3-11.7.5, waarin hij wijst op de feitelijke mogelijkheden tot bekorting van de levenslange gevangenisstraf in het kader van de bestaande gratieprocedure en/ of door tussenkomst van de burgerlijke rechter

Kafkaris blijkt dat met de mogelijkheid om gratie te verzoeken aan de president zo wel wettelijk als feitelijk de mogelijkheid bestaat om de straf te verkorten en dat dit onder deze omstandigheden niet in strijd is met artikel 3 EVRM. Wat betreft de vraag of de straf ook feitelijk verkortbaar is overwoog het Europese Hof in de zaak van Iorgov dat niet bewezen kan worden dat de straf feitelijk niet verkortbaar is enkel gebaseerd op het feit dat de president nog niet eerder gratie verleende aan een levenslanggestrafte. De Grote Kamer concludeert in de zaak van Vinter e.a. dat wanneer het rechtssysteem van de betreffende lidstaat niet voorziet in de mogelijkheid tot herziening van de levenslange gevangenisstraf, het niet zal voldoen aan de eisen gesteld in artikel 3 EVRM. Een levenslanggestrafte heeft het recht om te weten wat hij kan doen om in aanmerking te komen voor vervroegde vrijlating en onder welke voorwaarden, waaronder de kennis wanneer een herziening van zijn straf plaats zou vinden. In de zaak van Murray benadrukt het EHRM dat lidstaten een grote 'margin of appreciation' hebben om te bepalen welke maatregelen nodig zijn om een levenslanggestrafte de mogelijkheid te geven zich te rehabiliteren. Als er geen onderzoek gedaan wordt om te bepalen welke behandeling nodig is, is elk verzoek om gratie van klager de facto kansloos. Dat levert strijd op met artikel 3 EVRM.

Uit de zaak van Stafford blijkt dat het causale verband tussen de veroordeling door de rechter en de vrijheidsbeneming de gehele detentie moet blijven bestaan. Naar mate een veroordeelde langer gedetineerd is wordt het causaal verband steeds minder sterk. Op het moment dat de vrijheidsbeneming wordt voortgezet op grond van andere doelen dan het doel ten tijde van de veroordeling door de rechter, dan wordt de vrijheidsbeneming onrechtmatig. Met betrekking tot artikel 5 lid 4 EVRM bepaalt het EHRM dat als iemand opnieuw gevangen wordt gezet, die persoon het recht heeft om de rechtmatigheid hiervan te laten toetsen door een rechtbank. Ook stelt het EHRM dat het recht om de rechtmatigheid van de straf te laten bepalen tijdens de gehele detentie met redelijke tussenpozen uitgeoefend zou moeten kunnen worden. Het EHRM bepaalt dat tijdens het vergeldende deel van de straf er geen herbeoordeling van de rechtmatigheid van de straf zoals bedoeld in artikel 5 lid 4 EVRM hoeft plaats te vinden. Nadat het vergeldende deel van de straf is geëindigd, hangt het voortduren van de detentie af van de gevaarlijkheid van de gedetineerde. Aangezien de detentiegevaarlijkheid iets is wat over tijd kan veranderen wordt hier regelmatige herbeoordeling van de rechtmatigheid van de straf wel vereist.

In 2009 lag aan een besluit van de Hoge Raad dat de levenslange gevangenisstraf in deze zaak niet in strijd was met artikel 3 EVRM de overweging ten grondslag dat een tot levenslang veroordeelde levenslang beschikt over het recht om gratieverzoeken in te dienen en de veroordeelde te allen tijde de mogelijkheid heeft om het oordeel van de burgerlijke

rechter in te roepen. Op het verweer dat in Nederland een opgelegde levenslange gevangenisstraf nooit wordt verkort, zodat de facto die mogelijkheid van verkorting niet bestaat reageert de Hoge Raad dat dit een stelling van feitelijke aard is die zich niet leent voor onderzoek door de Hoge Raad. In een latere uitspraak stelt de Hoge Raad dat het nog te vroeg is om te kunnen stellen dat een levenslanggestrafte in Nederland wettelijk en feitelijk geen perspectief op vrijlating heeft. Dan stelt de Hoge Raad in juli 2016 verwijzend naar de uitspraken in de zaken van Vinter en Murray dat de mogelijkheid tot herbeoordeling van de opgelegde levenslange gevangenisstraf aan diverse voorwaarden dient te voldoen. Zo moet bij de herbeoordeling de vraag aan de orde komen of zich zodanige veranderingen aan de zijde van de veroordeelde hebben voltrokken en zodanige vooruitgang is geboekt in zijn of haar resocialisatie, dat verdere tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf niet langer is gerechtvaardigd. Bij de herbeoordeling moet volgens de Hoge Raad dan ook informatie worden betrokken betreffende de ontwikkelingen van de persoon van de veroordeelde alsmede de geboden resocialisatiemogelijkheden. Ook moet de veroordeelde ten tijde van de oplegging van de levenslange gevangenisstraf in voldoende mate duidelijk zijn welke objectieve criteria er zullen worden aangelegd bij de herbeoordeling zodat hij weet aan welke vereisten zal moeten worden voldaan, wil hij op termijn voor verkorting van de straf of voorwaardelijke invrijheidsstelling in aanmerking komen. De Hoge Raad stelt als uitgangspunt dat de herbeoordeling niet meer dan 25 jaar na oplegging van de levenslange gevangenisstraf plaatsvindt en dat na die termijn periodiek de mogelijkheid van herbeoordeling wordt geboden. Hoewel de jurisprudentie van het EHRM niet voorschrijft dat een voorziening tot verkorting van de levenslange gevangenisstraf uitsluitend kan bestaan uit een wettelijk voorgeschreven periodieke herbeoordeling van de straf door een rechter, neemt dat volgens de Hoge Raad niet weg dat het opdragen door de wetgever van een herbeoordeling aan de rechter een belangrijke waarborg vormt dat de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in overeenstemming met artikel 3 EVRM plaatsvindt.

In het Nederlandse recht ontbreekt vooralsnog een specifieke op de levenslange gevangenisstraf toegesneden mogelijkheid van herbeoordeling. De Hoge Raad concludeert dat de huidige tenuitvoerleggingspraktijk onverenigbaar is met de eisen van artikel 3 EVRM. De koerswijziging in deze uitspraak heeft tot gevolg dat zolang de huidige praktijk ongewijzigd blijft, waardoor er voor een tot levenslange gevangenisstraf veroordeelde geen reële mogelijkheid bestaat tot herbeoordeling van de straf op de wijze als hiervoor geschetst, de oplegging van een levenslange gevangenisstraf een schending van artikel 3 EVRM oplevert.

4. Rechtsvergelijking en actuele ontwikkelingen in Nederland

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is de Europese en Nederlandse jurisprudentie over de levenslange gevangenisstraf uitgebreid aan bod gekomen. Daaruit kon geconcludeerd worden dat de huidige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland niet voldoet aan de eisen die daaraan gesteld worden door het Europese Hof. Interessant is nu om te bezien hoe andere Europese landen de levenslange gevangenisstraf geregeld hebben. Mogelijk kan Nederland daar een voorbeeld aan nemen in het "Europa proof" maken van de levenslange gevangenisstraf. Eerder kwamen de andere Europese landen al kort aan bod. Het gaat de omvang van deze scriptie te buiten om alle Europese landen te bespreken en daarom is ervoor gekozen om de landen Engeland en Duitsland nader te onderzoeken. Gekeken zal worden hoe deze landen de levenslange gevangenisstraf geregeld hebben en hoe zich dit verhoudt tot de eisen die aan de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf worden gesteld door het Europese Hof. Verder zal gekeken worden hoe deze manieren van tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf verschillen van de Nederlandse praktijk. Vervolgens worden de actuele ontwikkelingen omtrent de levenslange gevangenisstraf in Nederland nader bestudeerd. Er is een grote politieke, juridische en maatschappelijke discussie op gang gekomen over hoe de levenslange gevangenisstraf vorm zou moeten krijgen in Nederland. Er is in ieder geval één ding waar alle partijen het over eens zijn: verandering is onvermijdelijk. Verschillende rechtbanken hebben zich recent uitgelaten over de kwestie, wat veel reacties heeft losgemaakt in de politiek en de maatschappij. De politiek heeft veranderingen aangekondigd die we aan het eind van dit hoofdstuk zullen bestuderen, interpreteren en beoordelen in het licht van de Europese rechtspraak.

4.2 Engeland

Sinds de afschaffing van de doodstraf in 1965 kent Engeland een verplichte en een niet verplichte variant van de levenslange gevangenisstraf. De verplichte variant is de mandatory life sentence, waarbij de rechter geen keuzevrijheid heeft om de straf wel of niet op te leggen. De mandatory life sentence moet bijvoorbeeld worden opgelegd wanneer de verdachte schuldig wordt bevonden aan moord.¹⁸⁷ Bij de mandatory life sentence spelen de gevaarlijkheid van de dader, het motief en de psychische gesteldheid ten tijde van het delict geen rol.¹⁸⁸ Het delict zelf rechtvaardigt in dit geval de straf, wat door het verplichte karakter

---

¹⁸⁷ Van Hattum 2005, p.12

¹⁸⁸ Je kunt begrijpen dat deze vorm van de levenslange gevangenisstraf, waarbij de omstandigheden van het geval niet worden meegewogen, een omstreden straf is. Van Hattum 2005, p.12

moet worden aangemerkt als een minimumstraf. De niet verplichte variant van de levenslange gevangenisstraf in Engeland is de discretionary life sentence, waarbij de rechter wel een vrije keuze heeft om de straf op te leggen. De discretionary life sentence kan worden opgedeeld in twee delen. Het eerste gedeelte dat dient ter vergelding en afschrikking, ook wel het vergeldende of straffende deel genoemd en het tweede deel dat dient ter beveiliging van de samenleving.¹⁸⁹ Het eerste gedeelte van de straf moet geheel ten uitvoer worden gelegd. Voor dit gedeelte van de straf wordt vooraf door de rechter een termijn gesteld, de tariff genoemd. De duur van het tweede gedeelte van de straf is afhankelijk van de gevaarlijkheid van de verdachte. Bij dit type straf speelt bijvoorbeeld de psychische gesteldheid van de verdachte wel een rol. Als wordt bepaald dat de verdachte geen of een aanvaardbaar risico vormt voor de samenleving kan hij worden vrijgelaten. Die invrijheidstelling, in Engeland life licence genoemd, is op voorwaardelijke basis en kan worden herroepen indien dat noodzakelijk wordt geacht. Sinds 2003 moet de rechter ook in geval van de mandatory life sentence vooraf een termijn vaststellen. Die termijn kan bepaald worden op een termijn van vijftien tot dertig jaar. In uitzonderlijke gevallen wordt de vooraf gestelde termijn bepaald op een heel leven.¹⁹⁰ Ook in geval van de mandatory life sentence bestaat de bevoegdheid om de veroordeelde na het voldoen van deze vooraf gestelde termijn voorwaardelijk in vrijheid te stellen. De enige mogelijkheid waarop een levenslanggestrafte in Engeland weer volledige vrijheid kan verkrijgen is in geval van gratie. Dit gebeurt echter enkel wanneer de gedetineerde terminaal ziek is of zodanig psychisch of lichamelijk gehandicapt is geraakt dat hij niet meer geschikt is voor detentie. Vrijlating in een dergelijk geval geschiedt dan op grond van compassie.¹⁹¹

Engeland heeft in de loop van de jaren verschillende keren haar beleid aangepast. Deze beleidswijzigingen waren het gevolg van uitspraken van het Europese Hof. De uitspraken van het Europese Hof hebben in belangrijke mate bijgedragen aan de verbetering van de rechtspositie van levenslang gestraften in Engeland en doen dat nog steeds.¹⁹² Zo bepaalde de Grote Kamer van het Europese Hof dat de vorm van compassionate release zoals hierboven omschreven, niet voldoet aan de eis van een prospect of release zoals omschreven in de zaak van Kafkaris.¹⁹³ Daarnaast is vastgesteld dat in Engeland levenslang gestraften naar verloop van tijd niet meer op basis van vergeldende redenen gedetineerd zijn, maar op basis van beveiligende redenen. De noodzaak voor verdere vrijheidsbeneming zal daardoor regelmatig door een rechter moeten worden onderzocht en tot vrijlating moeten

---

¹⁸⁹ Van Hattum 2005, p.12

¹⁹⁰ Van Hattum 2013, p.2

¹⁹¹ Van Hattum 2013, p.2

¹⁹² Van Hattum 2005, p.17

¹⁹³ EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*)

leiden indien die rechter van mening is dat de grond voor verdere tenuitvoerlegging is komen te vervallen (art. 5 lid 4 EVRM).¹⁹⁴ Tevens verklaarde het Europese Hof de whole life term in strijd met artikel 3 EVRM.

Deze uitspraken van het Europese Hof in de verschillende tegen het Verenigd Koninkrijk aangespannen zaken hebben ook consequenties voor Nederland. Van Hattum merkt terecht op dat de whole life term veel overeenkomsten vertoont met de Nederlandse levenslange gevangenisstraf.¹⁹⁵ Daarnaast zijn er ook grote verschillen op te merken met de praktijk in Nederland. In Engeland wordt veel duidelijker onderscheid gemaakt tussen de verschillende strafdoelen. Dit onderscheid geeft de levenslanggestrafte duidelijkheid over het doel waarop het voortduren van zijn detentie is gebaseerd. Nederland kan lering trekken uit het Engelse beleid en de jurisprudentie bij het aanpassen van haar eigen beleid conform de eisen van het Europese Hof.

4.3 Duitsland

Evenals in Engeland kent de strafoplegging in Duitsland voor een aantal delicten een verplicht karakter. Duitsland heeft in haar Wetboek van Strafrecht, het Strafgesetzbuch voor een aantal delicten een minimumstraf opgenomen. Zo wordt de rechter in Duitsland in een aantal gevallen verplicht om bij een bewezenverklaring de levenslange gevangenisstraf op te leggen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij onder andere moord, doodslag in zeer ernstige gevallen en misdrijven tegen de menselijkheid.¹⁹⁶

In Duitsland kan een levenslanggestrafte op twee manieren proberen zijn vrijheid te herkrijgen. Ten eerste kent Duitsland een regeling voor gratieverlening aan levenslang gestraften. De Bondsdagpresident beslist over het gratieverzoek, dat dus niet wordt getoetst door een rechter.¹⁹⁷ Wel moet het besluit mede worden ondertekend door een lid van de federale regering.¹⁹⁸ Ten tweede bestaat er in tegenstelling tot Nederland voor de levenslanggestrafte in Duitsland de mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidsstelling. In 1977 bepaalde het Bundesverfassungsgericht, het hoogste gerecht in Duitsland dat zich uit laat over naleving van de grondwet, dat ook een levenslanggestrafte recht heeft op resocialisatie en in beginsel een kans behoort te houden op invrijheidsstelling.¹⁹⁹ De enkele mogelijkheid tot gratie was volgens het Bundesverfassungsgericht niet voldoende om een

---

¹⁹⁴ Van Hattum 2005, p.18

¹⁹⁵ Van Hattum 2013, p.1

¹⁹⁶ Moord is opgenomen in artikel 211 van het Strafgesetzbuch, Doodslag in zeer ernstige gevallen in artikel 212 lid 2 van het Strafgesetzbuch en misdrijven tegen de menselijkheid is opgenomen in artikel 7 van het Volkerstrafgesetzbuch

¹⁹⁷ Artikel 60 Grundgesetz

¹⁹⁸ Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de minister van Justitie

¹⁹⁹ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.47

schending van de menselijke waardigheid te voorkomen. De mogelijkheid van gratie biedt daarvoor te weinig rechtszekerheid en rechtsbescherming aan de veroordeelde. Als gevolg van deze uitspraak kreeg de voorwaardelijke invrijheidsstelling in 1982 een wettelijke grondslag. Artikel 57a werd opgenomen in het Strafgesetzbuch. Het is de Strafvollstreckungskammer die belast is met de beoordeling of de levenslanggestrafte voorwaardelijk in vrijheid moet worden gesteld.²⁰⁰ Volgens artikel 57a van het Strafgesetzbuch vindt deze beoordeling plaats nadat de levenslanggestrafte vijftien jaar detentie heeft ondergaan. Artikel 57a van het Strafgesetzbuch vereist verder dat er geen sprake is van een bijzonder ernstige mate van schuld die de voortzetting van de tenuitvoerlegging eist. Bij de beoordeling worden factoren zoals de persoonlijkheid van de veroordeelde en het gedrag van de veroordeelde ten tijde van de detentie meegewogen. Ook de effecten die vervroegde vrijlating op de gedetineerde zullen hebben worden daarbij afgewogen.²⁰¹ De Strafvollstreckungskammer kan ook tot de uitgebreid gemotiveerde conclusie komen dat de levenslanggestrafte niet voorwaardelijk wordt vrijgelaten. De levenslanggestrafte kan tegen deze beslissing in hoger beroep bij het Oberlandesgericht.²⁰² Als ook het hoger beroep niet tot een voorwaardelijke invrijheidsstelling voor de levenslanggestrafte leidt, kan hij daartoe na twee jaar opnieuw een verzoek indienen.

In 2006 deed het Bundesverfassungsgericht, ofwel het Duitse Constitutionele Hof, opnieuw een uitspraak over de levenslange gevangenisstraf.²⁰³ Het Bundesverfassungsgericht stelde in haar uitspraak dat de menselijke waardigheid de belangrijkste rechtswaarde binnen de grondwet is en dat deze aan niemand mag worden ontnomen.²⁰⁴ De levenslanggestrafte tijdens zijn detentie laten werken aan de voorbereiding van zijn terugkeer in de maatschappij is bijvoorbeeld een vereiste ter bescherming van de menswaardigheid.²⁰⁵ Ondanks dat hiertoe geen wettelijke regeling bestaat moet er volgens het Bundesverfassungsgericht ook regelmatig een heroverweging plaatsvinden van de verdere voortzetting van de levenslange gevangenisstraf.²⁰⁶

De manier waarop de levenslange gevangenisstraf in Duitsland ten uitvoer wordt gelegd vertoont grote verschillen met de Nederlandse tenuitvoerlegging. Waar in Nederland de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf duidelijk gericht is op het verwijderd houden van de veroordeelde uit de samenleving is het Duitse doel het tegenovergestelde. In

---

²⁰⁰ De strafvollstreckungskammer is een onafhankelijke kamer dat onderdeel is van het Landgericht dat de levenslange gevangenisstraf heeft opgelegd. De kamer bestaat uit drie rechters die over het verzoek beslissen

²⁰¹ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.47

²⁰² Volgens §116 en §121 GVG

²⁰³ Bundesverfassungsgericht 8 november 2006

²⁰⁴ Factsheet Forum Levenslang 2011, p.48

²⁰⁵ Bundesverfassungsgericht 8 november 2006, onder 68

²⁰⁶ Bundesverfassungsgericht 8 november 2006, onder 102

Duitsland is de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf vanaf het begin gericht op menswaardigheid en het bieden van perspectief op terugkeer in de samenleving. Daarnaast biedt Duitsland de levenslang gestraften meer dan schrale hoop op het verkrijgen van gratie. Nederland zou met het wijzigen van haar levenslang beleid voorbeeld kunnen nemen aan de wettelijke regeling van de voorwaardelijke invrijheidsstelling in Duitsland. Tevens zou de Nederlandse staatssecretaris in zijn beleidswijziging voorbeeld kunnen nemen aan de Duitse gedachtegang over een menswaardige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf.

4.4 Actuele ontwikkelingen in Nederland

Op 24 november 2015 doet de rechtbank in Assen een opvallende uitspraak.²⁰⁷ Twee broers krijgen voor het gezamenlijk plegen van drie roofmoorden een tijdelijke gevangenisstraf van dertig jaar, terwijl door de officier van justitie levenslange gevangenisstraffen waren geëist. De rechtbank in Assen motiveert haar uitspraak als volgt:

*“Uit de jurisprudentie van het EHRM volgt naar het oordeel van de rechtbank niet dat het opleggen van een levenslange gevangenisstraf in Nederland zonder meer in strijd komt met artikel 3 EVRM. Wel is de rechtbank van oordeel dat uit deze jurisprudentie volgt dat de praktijk van de levenslange gevangenisstraf in Nederland op gespannen voet staat met de eisen die uit het EVRM voortvloeien, omdat er de facto nauwelijks perspectief bestaat op verkorting van de opgelegde levenslange gevangenisstraf. Dit is voor de rechtbank reden om niet over te gaan tot het opleggen van een levenslange gevangenisstraf.”*²⁰⁸

De rechtbank benadrukt in haar uitspraak dat de ernst van de feiten een levenslange gevangenisstraf wel rechtvaardigen. Het is voor het eerst dat een rechtbank de levenslange gevangenisstraf wel als de passende straf ziet, maar deze niet oplegt omdat deze tenuitvoerlegging van de straf op gespannen voet staat met Europese wetgeving. De uitspraak van de rechtbank heeft veel commotie binnen de politiek en de samenleving tot gevolg. Wim Anker, een van de advocaten van de broers noemt het in de media een gedurfde uitspraak en geheel in lijn met de rechtspraak. Hij is van mening dat levenslang gestraften in Nederland geen uitzicht hebben op vrijlating. Anker noemt de mogelijkheid van gratie in de Nederlandse praktijk een ‘fopspeen’. Het siert de rechtbank Assen dat men dat erkent vervolgt hij. Het enige instituut dat volgens Anker nu nog door de bocht moet is de

---

²⁰⁷ Rb Assen 24 november 2015, ECLI:NL:RBNNE:2015:5389

²⁰⁸ Motivering onder kopje ‘oordeel van de rechtbank’. De jurisprudentie waar de rechtbank in haar motivering naar verwijst zijn de eerder besproken uitspraken van de Hoge Raad op 16 juni 2009 en het EHRM in de zaak Vinter op 9 juli 2013. Een meer recentere zaak zoals bijvoorbeeld de zaak van Murray tegen Nederland had op dat moment nog niet plaatsgevonden

wetgever.²⁰⁹ Opmerking verdient wel dat zowel het Openbaar Ministerie en de advocaat van een van de broers in hoger beroep zijn gegaan, waardoor de uitspraak nog niet definitief is.

Nog geen twee dagen gaan voorbij voordat staatssecretaris Dijkhoff zich uitlaat over de uitspraak van de rechtbank Assen. Bij de behandeling van de Begroting Veiligheid en Justitie op de vergadering van 26 november 2015 spreekt hij over zijn plannen om de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf 'Straatsburgproof' te maken.²¹⁰ Hij maakt allereerst zijn doel kenbaar om mensen die gruwelijke misdrijven hebben begaan zo lang mogelijk vast te zetten. Onder verwijzing naar de uitspraak van de rechtbank Assen concludeert hij dat hij het middel daartoe wel moet aanpassen. Hij gaat kijken of er een mogelijkheid is om niets af te doen aan levenslang, maar om toch rekening te houden met de werkelijkheid. *"Ik wil ervoor zorgen dat levenslang niet alleen op papier zorgt voor het zo lang mogelijk vastzetten van mensen, maar ook wordt opgelegd door de rechter, zodat het ook daadwerkelijk gebeurt"*, aldus de staatssecretaris.²¹¹ Dijkhoff geeft duidelijk te kennen dat hij het niet zozeer met de rechter eens is, maar dat de rechtsstaat zo werkt dat er constant feedback is, met op dit moment een duidelijk signaal van de rechter. De staatssecretaris sluit af met de boodschap dat hij binnen het redelijke een voorstel aan de Tweede Kamer gaat doen om het systeem Straatsburgproof te maken.

In mei 2016 geeft advocaat-generaal Machielse een voorzetje op het Straatsburgproof maken van het rechtssysteem. Hij doet in zijn conclusie aan de Hoge Raad enkele voorstellen om het Nederlandse gratiebeleid voor levenslang gestraften in overeenstemming te brengen met de rechtspraak van het EHRM.²¹² Zijn eerste voorstel ziet op betrokkenheid van de Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming bij de besluitvorming voorafgaand aan een gratieverlening. De RSJ als deskundige en penitentiare rechter moet volgens Machielse in staat worden gesteld te toetsen of de invulling van de detentie die wordt aangeboden aan de levenslang gestraften voldoende is enerzijds als stimulans voor deze gestraften om zich in te zetten voor rehabilitatie, anderzijds als een toereikend instrument waaraan de bereidheid om aan deze rehabilitatie mee te werken en de voortgang daarvan kan worden afgemeten. Ten tweede is Machielse van mening dat een dergelijk rehabilitatietraject per levenslanggestrafte zo snel mogelijk moet worden ontworpen en zichtbaar moet worden gemaakt. Vervolgens stelt hij dat er beoordelingsmomenten dienen te worden ingepast en dat herbeoordeling van de penologische rechtvaardiging van de levenslange gevangenisstraf dient plaats te vinden voordat er 25 jaar na de veroordeling zijn

---

²⁰⁹ W. Luyendijk, 'Rechtbank in Assen verwerpt levenslang', NRC 25 november 2015, nrc.nl

²¹⁰ Kamerstukken II 2015/16, 34300, nr. 30

²¹¹ Kamerstukken II 2015/16, 34300, nr. 30, p. 14

²¹² HR 24 mei 2016 ECLI:NL:PHR:2016:406

verstrekken. Tot slot stelt hij dat het initiatief voor het ingaan van een gratieringstraject niet alleen in handen mag worden gelegd van de levenslanggestrafte. Overweging verdient verder hoe en wanneer de rechter bij deze beoordeling kan worden betrokken en over welke bevoegdheden de rechter in dat verband zal moeten kunnen beschikken. In de voorstellen van Machielse zijn veel overeenstemmingen te vinden met de kort daarvoor gedane uitspraak van het Europese Hof in de zaak van Murray tegen Nederland.

Het Forum Levenslang dat zich inzet voor de rechten van levenslang gestraften reageert op haar website op de voorstellen van Machielse.²¹³ Het Forum Levenslang is van mening dat haast geboden is en het gratiebeleid op zeer korte termijn zal moeten worden aangepast. Aanvullend op de voorstellen van Machielse zal er volgens het Forum Levenslang een maximale tijd van behandeling van een gratieverzoek moeten worden gegarandeerd. Momenteel duren gratieprocedures van levenslang gestraften twee tot drie jaar en in één zaak duur het wachten momenteel al vier jaar. Daarnaast is het Forum Levenslang er voorstander van dat er op korte termijn ook een wettelijke regeling tot stand wordt gebracht die voorziet in een toegankelijke toetsingsprocedure door de rechter. Een procedure waarin de mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidstelling wordt onderzocht op basis van de eventuele ontwikkeling die de veroordeelde heeft doorgemaakt. Het Forum Levenslang heeft in 2011 al een voorstel voor de invoering van een wettelijke VI-procedure voorbereid.²¹⁴

Op 2 juni 2016 komt de staatssecretaris terug op zijn aangekondigde plannen om de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf 'Straatsburgproof' te maken.²¹⁵ In een brief aan de Tweede Kamer maakt hij zijn voorgenomen plannen kenbaar. Allereerst herhaalt hij dat hij niet van plan is van zijn standpunt af te stappen dat levenslang in beginsel ook echt levenslang betekent.²¹⁶ De beleidswijziging beoogt op structurele en eenduidige wijze invulling te geven aan de beoordeling of aan een gedetineerde die een levenslange gevangenisstraf opgelegd heeft gekregen op enig moment activiteiten gericht op re-integratie dienen te worden aangeboden, aldus de staatssecretaris.²¹⁷ Een opmerkelijke uitspraak, gelet op de recente uitspraken van het Europese Hof waarin duidelijk wordt gesteld dat het antwoord op de vraag of aan een gedetineerde die een levenslange gevangenisstraf opgelegd heeft gekregen op enig moment re-integratie activiteiten dienen te worden

---

²¹³ 'Advies Advocaat-Generaal aan de Hoge Raad bevat het voorstel voor een volprocedure' *Stichting Forum Levenslang* 31 mei 2016, forumlevenslang.nl

²¹⁴ 'Wetsvoorstel wijziging van het Wetboek van Strafrecht en de Wet op de Rechterlijke Organisatie in verband met de aanpassing van de regeling van voorwaardelijke invrijheidstelling voor levenslanggestraften' *Stichting Forum Levenslang* juli 2011, forumlevenslang.nl

²¹⁵ Brief van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 2 juni 2016, 766939/2016

²¹⁶ Brief van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 2 juni 2016, 766939/2016, p.1

²¹⁷ Brief van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 2 juni 2016, 766939/2016, p.2

aangeboden, zonder twijfel 'ja' is.²¹⁸ In zijn brief aan de Tweede Kamer stelt hij voornemens te zijn om voor levenslang gestraften een ambtshalve periodieke toetsing in te voeren en daartoe een adviescollege in te stellen.²¹⁹ Vijfentwintig jaar na aanvang van de detentie zal het moment zijn waarop een eerste periodieke toetsing zal plaatsvinden. Detentie tot aan deze periodieke toetsing staat primair in het teken van vergelding en bestraffing. De activiteiten die worden aangeboden zijn gericht op een humane detentie, maar zijn nadrukkelijk niet gericht op re-integratie. In de beleidswijziging is pas na afloop van de periode van 25 jaar plaats voor toetsingselementen als bescherming van de maatschappij, delict gevaarlijkheid de positie van slachtoffers en nabestaanden en leeftijd en medische omstandigheden van de gedetineerde. Het adviescollege adviseert omtrent de vraag of en zo ja, op welke wijze een levenslanggestrafte in aanmerking komt voor activiteiten gericht op re-integratie, alsook de termijn waarop vervolgttoetsing plaatsvindt. De staatssecretaris neemt op basis van het advies de beslissing. Dit advies heeft dus geen betrekking op een eventuele verkorting van de detentieperiode.²²⁰

Kort nadat de staatssecretaris zijn brief had verzonden komen zowel de RSJ als het Forum Levenslang met een reactie op zijn voorgenomen beleidswijzigingen.²²¹ Niet geheel verrassend is de kritische toon van deze reacties. Zowel de RSJ als het Forum Levenslang stellen de vraag of met de voorgestelde beleidswijzigingen van de staatssecretaris de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland wordt voldaan aan de eisen die het EHRM daaraan stelt. Beiden partijen concluderen van niet. Zo stelt de RSJ dat de toets die het Europese Hof in haar uitspraken noemt, gaat om de vraag of het zinnig is de opgelegde straf voort te zetten, gezien tegen de achtergrond van de ontwikkelingen die de gedetineerde in de loop van der jaren heeft doorgemaakt. De toets die de staatssecretaris beoogt, gaat over de vraag óf een levenslanggestrafte een begin mag maken met re-integratieactiviteiten. Dat is een wezenlijk verschil, concludeert de RSJ terecht. De RSJ vervolgt dat re-integratieactiviteiten volgens het Europese Hof vanaf het begin van de straf moeten plaatsvinden en dat in de plannen van de staatssecretaris tot het moment van toetsing na 25 jaar geen re-integratieactiviteiten worden aangeboden.²²² Het Forum

---

²¹⁸ EHRM 26 april 2016, nr. 10511/10 (*Murray/Nederland*)

²¹⁹ Brief van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 2 juni 2016, 766939/2016, p.2

²²⁰ Brief van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 2 juni 2016, 766939/2016, p.3

In de brief van de staatssecretaris aan de Tweede Kamer kondigde hij tevens aan een wetsvoorstel te gaan voorbereiden ter verhoging van het strafmaximum voor doodslag. Daarnaast heeft hij het WODC gevraagd onderzoek uit te voeren naar de mogelijkheden tot verhoging van de strafmaat voor moord van dertig naar veertig jaar

²²¹ 'Wijziging levenslangbeleid verandert bestaande inhumane situatie niet', *Stichting Forum Levenslang* 6 juni 2016, forumlevenslang.nl en Advies inzake voornemens tot wijziging van de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf, *Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming* 28 juni 2016, rsj.nl

²²² Advies inzake voornemens tot wijziging van de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf, *Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming* 28 juni 2016, rsj.nl

Levenslang stelt bovendien dat niet eens de mogelijkheid van vrijlating onderzocht wordt, maar alleen de eventuele toelating tot re-integratieactiviteiten tijdens detentie. Ook zijn volgens het Forum Levenslang de mening van het slachtoffer of de impact van vrijlating op de samenleving factoren die buiten de macht van de veroordeelde liggen en niet passen in de door het Europese Hof voorgeschreven toets.²²³ De gelijkgestelde conclusie van beiden partijen luidt dat de staatssecretaris met de voorgestelde beleidswijzigingen niet zal slagen om de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland in overeenstemming te

brengen met de eisen van het EHRM. Wat tot gevolg heeft dat de Nederlandse rechters zich zullen blijven onthouden van het opleggen van deze straf.

Ook de voorzieningenrechter van de rechtbank Den Haag heeft zich tegen de voorgenomen beleidswijzigingen van de staatssecretaris uitgesproken.²²⁴ Op 10 augustus 2016 was de uitspraak in het kort geding van levenslanggestrafte Edwin S. tegen de Staat.²²⁵ In het kort geding verzocht Edwin S. de rechter om hem in de gelegenheid te stellen om een begin te maken met zijn resocialisatie en re-integratie. De voorzieningenrechter stelde hem in het gelijk en verwijst daarbij naar de rechtspraak van de Hoge Raad en het EHRM waarin werd bepaald dat de herbeoordeling van de levenslange gevangenisstraf na maximaal 25 jaar moet plaatsvinden en dat de veroordeelde dus binnen die 25 jaar in de gelegenheid moet worden gesteld een begin te maken met zijn resocialisatie. Daarmee wordt bedoeld dat de veroordeelde de mogelijkheid krijgt zich voor te bereiden op een eventuele terugkeer in de vrije samenleving.²²⁶

In september volgen een serie ontwikkelingen in navolging op de brief van de staatssecretaris aan de Tweede Kamer op 2 juni 2016. Op 2 september 2016 reageert de staatssecretaris in een brief op een groot aantal vragen en opmerkingen van de commissie voor Veiligheid en Justitie inzake de wijzigingen in de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf.²²⁷ Op 8 september volgt een Kamerdebat waarin de staatssecretaris zijn voorgenomen beleidswijzigingen verder verdedigt, waarna de Kamer op 13 september een motie aannam waarin de regering wordt verzocht om met een wetsvoorstel te komen.²²⁸ De

---

²²³ 'Wijziging levenslangbeleid verandert bestaande inhumane situatie niet', *Stichting Forum Levenslang* 6 juni 2016, forumlevenslang.nl

²²⁴ Rb Den Haag 10 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9397, onder 2.6 worden passages uit de brief van de staatssecretaris van 2 juni 2016 aangehaald

²²⁵ Rb Den Haag 10 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9397

²²⁶ Rb Den Haag 10 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9397, onder overweging 4.9

²²⁷ Brief van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 2 september 2016, 794433/2016

²²⁸ *Kamerstukken II* 2015-2016, 29 279 nr. 344

staatssecretaris heeft aangegeven dat hij zijn beleidsvoornemens verder zal doorvoeren en dat dit wetsvoorstel niet voor de verkiezingen zal worden ingediend.

Gelet op de hiervoor besproken regelingen in Duitsland en Engeland kan worden geconcludeerd dat Dijkhoff niet voornemens is zijn beleid met betrekking tot de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf daarmee volledig in overeenstemming te brengen. Wel is duidelijk zichtbaar dat de druk vanuit de literatuur en de rechtspraak verder wordt opgevoerd om meer ingrijpende veranderingen in het huidige levenslang beleid door te voeren. De nabije toekomst zal moeten uitwijzen of er net zoals in Duitsland, een wettelijke regeling voor een toegankelijke toetsingsprocedure door de rechter komt. Een procedure waarin de mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidstelling wordt onderzocht op basis van de ontwikkeling die de veroordeelde heeft doorgemaakt.

4.5 Conclusie

In dit hoofdstuk is nader gezien hoe Engeland en Duitsland de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf geregeld hebben. Zo kent Engeland een verplichte variant van de levenslange gevangenisstraf, de mandatory life sentence en een niet verplichte variant, de discretionary life sentence. De mandatory life sentence moet bijvoorbeeld worden opgelegd wanneer de verdachte schuldig wordt bevonden aan moord. De straf kan worden opgedeeld in een vergeldend deel en een beveiligend deel. Het eerste gedeelte van de straf moet geheel ten uitvoer worden gelegd, de duur van het tweede gedeelte is afhankelijk van de gevaarlijkheid van de verdachte. Als wordt bepaald dat de verdachte geen of een aanvaardbaar risico vormt voor de samenleving kan hij voorwaardelijk worden vrijgelaten. Engeland heeft in de loop van de jaren verschillende keren haar beleid aangepast als gevolg van uitspraken van het Europese Hof. Nederland kan lering trekken uit deze uitspraken in het aanpassen van haar eigen beleid conform de eisen van het Europese Hof.

Evenals in Engeland kent de strafoplegging in Duitsland voor een aantal delicten zoals onder andere moord, doodslag in zeer ernstige gevallen en misdrijven tegen de menselijkheid ook een verplicht karakter. Duitsland kent zowel een regeling voor gratieverlening als een wettelijke mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidsstelling. De beoordeling voor VI vindt plaats na vijftien jaar detentie en er mag bij die beoordeling geen sprake zijn van een bijzonder ernstige mate van schuld die de voortzetting van de tenuitvoerlegging eist. Bij de beoordeling worden de persoonlijkheid van de veroordeelde, het gedrag van de veroordeelde ten tijde van de detentie en de effecten die vervroegde vrijlating op de gedetineerde zullen hebben meegewogen. Volgens het Bundesverfassungsgericht moet de levenslanggestrafte vanaf het begin van zijn detentie kunnen werken aan de voorbereiding van zijn terugkeer in de maatschappij en is een regelmatige heroverweging van de verdere

voortzetting van de levenslange gevangenisstraf vereist. In Duitsland is de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf vanaf het begin gericht op menswaardigheid en het bieden van perspectief op terugkeer in de samenleving. Nederland zou bij het wijzigen van haar levenslang beleid voorbeeld kunnen nemen aan de wettelijke regeling omtrent de voorwaardelijke invrijheidsstelling in Duitsland, alsook aan de Duitse gedachtegang over een menswaardige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf.

In Nederland besluit een rechtbank in 2015 expliciet geen levenslange gevangenisstraffen op te leggen waar deze wel gerechtvaardigd waren wegens strijdigheid met het EVRM. Twee dagen later kondigt staatssecretaris Dijkhoff aan om de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf 'Straatsburgproof' te maken. In een voorzetje van advocaat-generaal Machielse hierop is veel overeenstemming te vinden met de uitspraak van het Europese Hof in de zaak van Murray. Aanvullend hierop moet er volgens het Forum Levenslang een maximale tijd van behandeling van een gratieverzoek worden gegarandeerd en moet er op korte termijn ook een wettelijke regeling komen die voorziet in een toegankelijke en voorzienbare toetsingsprocedure door de rechter. De staatssecretaris stelt voornemens te zijn om voor levenslang gestraften een ambtshalve periodieke toetsing na vijfentwintig jaar detentie in te voeren en daartoe een adviescollege in te stellen. Detentie tot aan deze periodieke toetsing staat primair in het teken van vergelding en bestraffing en de activiteiten die worden aangeboden zijn nadrukkelijk niet gericht op re-integratie. Het adviescollege adviseert omtrent de vraag of en zo ja, op welke wijze een levenslanggestrafte in aanmerking komt voor activiteiten gericht op re-integratie, alsook de termijn waarop vervolgoetsing plaatsvindt. De staatssecretaris neemt op basis van het advies de beslissing die dus geen betrekking heeft op een eventuele verkorting van de detentieperiode. Zowel de RSJ als het Forum Levenslang concluderen terecht dat met de voorgestelde beleidswijzigingen niet wordt voldaan aan de eisen die het EHRM aan de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf stelt. De re-integratieactiviteiten moeten volgens het EHRM vanaf het begin van de straf plaatsvinden en in de plannen van Dijkhoff worden tot het moment van toetsing na 25 jaar geen re-integratieactiviteiten aangeboden. Het Forum Levenslang stelt bovendien terecht dat niet eens de mogelijkheid van vrijlating onderzocht wordt, maar alleen de eventuele toelating tot re-integratieactiviteiten tijdens detentie. Ook de voorzieningenrechter verwijst in een kort geding naar de rechtspraak van de HR en het EHRM waarin werd bepaald dat de herbeoordeling van de levenslange gevangenisstraf na maximaal 25 jaar moet plaatsvinden en dat de veroordeelde dus binnen die termijn in de gelegenheid moet worden gesteld een begin te maken met zijn resocialisatie om zich voor te bereiden op een eventuele terugkeer in de vrije samenleving. De staatssecretaris heeft desalniettemin aangegeven dat hij zijn beleidsvoornemens verder zal doorvoeren en dat een wetsvoorstel niet voor de verkiezingen zal worden ingediend.

5. Conclusie en aanbevelingen

Er is een trend in het Nederlandse strafrecht: de levenslange gevangenisstraf wordt steeds frequenter opgelegd. De voorheen algemeen heersende politieke opvatting dat ook levenslang gestraften perspectief moeten hebben op terugkeer in de samenleving heeft plaatsgemaakt voor de opvatting dat levenslang ook echt levenslang betekent. Gelet op het feit dat de minister van Justitie de uiteindelijke beslissing op het gratieverzoek neemt, heeft deze kentering in de politieke opvatting grote gevolgen voor de tenuitvoerlegging van levenslange gevangenisstraffen. De mogelijkheid tot resocialisatie wordt met dit beleid praktisch nihil. Deze kentering in de politieke en grotendeels ook publieke opvatting over de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf roept de vraag op of in de toepassing in de praktijk wel wordt voldaan aan de eisen die voortvloeien uit het EVRM? De centrale vraag die in deze scriptie dan ook is gesteld is:

In hoeverre is de wijze waarop resocialisatie van levenslang gestraften in de Nederlandse praktijk wordt verwezenlijkt in overeenstemming met artikel 3 en 5 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens?

Om te kunnen beoordelen of de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland in overeenstemming is met het EVRM is in hoofdstuk 2 beschreven hoe deze straf in Nederland geregeld is. De levenslange gevangenisstraf werd bij de invoering van het Wetboek van Strafrecht in 1886 opgenomen in artikel 10 van het WvSr en luidt sindsdien onveranderd: “*De gevangenisstraf is levenslang of tijdelijk*”. Delicten die met een levenslange gevangenisstraf worden bedreigd zijn onder andere moord en doodslag gepleegd onder verzwarende omstandigheden. In de Penitentiaire Beginselenwet zijn geen bijzondere regelingen opgenomen voor levenslang gestraften. In de praktijk wordt de opdracht om gedetineerden voor te bereiden op terugkeer in de maatschappij niet op levenslang gestraften van toepassing geacht. Deze uitzondering is niet wettelijk geregeld, maar vloeit voort uit de opvatting dat het in artikel 10 lid 1 van het WvSr beschreven ‘levenslang’ letterlijk moet worden genomen. Het starten van een civiele procedure en het verzoeken om gratie zijn de twee mogelijkheden tot verkorting van de (levenslange) gevangenisstraf in Nederland. De levenslanggestrafte kan in een procedure tegen de Staat der Nederlanden de civiele rechter vragen te oordelen over de rechtmatigheid van de tenuitvoerlegging van de straf. Een dergelijke vordering bij de civiele rechter heeft nog nooit geleid tot de vaststelling dat er sprake is van een onrechtmatige daad. Volgens artikel 122 lid 1 van de Grondwet kan gratie worden verleend bij koninklijk besluit na advies van een bij de wet aangewezen gerecht en met inachtneming van bij of krachtens de wet te stellen voorschriften. Terwijl tot 1986 aan vrijwel iedere levenslanggestrafte gratie werd verleend, is er na 1986 nog slechts éénmaal

gratie verleend aan een tot levenslang veroordeelde. Geconcludeerd kan worden dat het verkrijgen van gratie als levenslanggestrafte duidelijk van regel tot uitzondering is geworden. De levenslange gevangenisstraf mag volgens Van Hattum dan wel geoorloofd zijn, maar bij de tenuitvoerlegging kan, gelet op alle omstandigheden, sprake zijn van een inhumane of vernederende behandeling. Of dat zo is, is onderzocht in hoofdstuk 3, waar een antwoord gegeven wordt op de centrale vraag.

Het Europese Hof heeft zich in verschillende uitspraken uitgelaten over artikel 3 en 5 EVRM in het licht van de levenslange gevangenisstraf. Het opleggen van de levenslange gevangenisstraf hoeft in beginsel geen schending van het in artikel 3 EVRM opgelegde verbod op onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing op te leveren. Het EHRM heeft bepaald dat de mogelijkheid om de straf te verkorten wel wettelijk en feitelijk aanwezig moet zijn. Het is van belang dat er voor de veroordeelde enig perspectief op vrijlating bestaat. Uit de zaak van Kafkaris blijkt dat met de mogelijkheid om gratie te verzoeken aan de president zo wel wettelijk als feitelijk de mogelijkheid bestaat om de straf te verkorten en dat dit onder deze omstandigheden niet in strijd is met artikel 3 EVRM. Wat betreft de vraag of de straf ook feitelijk verkortbaar is overwoog het Europese Hof in de zaak van Iorgov dat niet bewezen kan worden dat de straf feitelijk niet verkortbaar is enkel gebaseerd op het feit dat de president nog niet eerder gratie verleende aan een levenslanggestrafte. Daarbij speelde ook een rol dat de gratieprocedure in Bulgarije pas kort daarvoor was ingevoerd. Verder bepaalde het EHRM in de zaak van Vinter e.a. dat wanneer het rechtssysteem van de betreffende lidstaat niet voorziet in de mogelijkheid tot herziening van de levenslange gevangenisstraf, het niet zal voldoen aan de eisen gesteld die voortvloeien uit artikel 3 EVRM. Een levenslanggestrafte heeft het recht om te weten wat hij kan doen om in aanmerking te komen voor vervroegde vrijlating en onder welke voorwaarden, waaronder de kennis wanneer een herziening van zijn straf plaats zou vinden. In de zaak van Murray benadrukt het Europese Hof dat lidstaten een grote 'margin of appreciation' hebben om te bepalen welke maatregelen nodig zijn om een tot levenslang veroordeelde de mogelijkheid te geven zich te rehabiliteren. Als er geen onderzoek gedaan wordt om te bepalen welke behandeling nodig is, is elk verzoek om gratie van klager de facto kansloos. Het gevolg daarvan is dat de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in strijd is met artikel 3 EVRM.

De centrale vraag richt zich naast artikel 3 EVRM ook op artikel 5 lid 1 en 4 EVRM, waarin staat dat er een causaal verband moet bestaan tussen de veroordeling door de rechter en de voortdurende vrijheidsbeneming en dat de veroordeelde het recht geeft om de rechtmatigheid van zijn straf te laten toetsen door een rechter. Onder andere uit de zaak van

Stafford blijkt dat dit causale verband tussen de veroordeling door de rechter en de vrijheidsbeneming de gehele duur van de detentie moet blijven bestaan. Naar mate een veroordeelde langer gedetineerd is wordt het causaal verband steeds minder sterk. Op het moment dat de vrijheidsbeneming wordt voortgezet op grond van andere doelen dan het doel ten tijde van de veroordeling door de rechter, dan wordt de vrijheidsbeneming onrechtmatig. Met betrekking tot artikel 5 lid 4 EVRM bepaalt het Europese Hof dat als iemand opnieuw gevangen wordt gezet, die persoon het recht heeft om de rechtmatigheid hiervan te laten toetsen door een rechtbank. Ook stelt het Europese Hof dat het recht om de rechtmatigheid van de straf te laten bepalen tijdens de gehele detentie met redelijke tussenpozen uitgeoefend zou moeten kunnen worden. Het Europese Hof bepaalt dat tijdens het vergeldende deel van de straf er geen herbeoordeling van de rechtmatigheid van de straf zoals bedoeld in artikel 5 lid 4 EVRM hoeft plaats te vinden. Nadat het vergeldende deel van de straf is geëindigd, hangt het voortduren van de detentie af van de gevaarlijkheid van de gedetineerde. Aangezien de detentiegevaarlijkheid iets is wat over tijd kan veranderen wordt hier regelmatige herbeoordeling van de rechtmatigheid van de straf wel vereist.

Ook de Hoge Raad heeft zich verschillende malen uitgelaten over de levenslange gevangenisstraf. In juli 2016 stelt de Hoge Raad verwijzend naar de uitspraken in de zaken van Vinter en Murray dat de mogelijkheid tot herbeoordeling van de opgelegde levenslange gevangenisstraf aan diverse voorwaarden dient te voldoen. Zo moet bij de herbeoordeling de vraag aan de orde komen of zich zodanige veranderingen aan de zijde van de veroordeelde hebben voltrokken en zodanige vooruitgang is geboekt in zijn of haar resocialisatie, dat verdere tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf niet langer is gerechtvaardigd. Bij de herbeoordeling moet volgens de Hoge Raad dan ook informatie worden betrokken betreffende de ontwikkelingen van de persoon van de veroordeelde alsmede de geboden mogelijkheden van resocialisatie. Ook moet de veroordeelde ten tijde van de oplegging van de levenslange gevangenisstraf in voldoende mate duidelijk zijn welke objectieve criteria er zullen worden aangelegd bij de herbeoordeling zodat hij weet aan welke vereisten hij moet voldoen, wil hij op termijn voor voorwaardelijke invrijheidsstelling in aanmerking komen. De Hoge Raad stelt als uitgangspunt dat de herbeoordeling niet meer dan 25 jaar na oplegging van de levenslange gevangenisstraf plaatsvindt en dat na die termijn periodiek de mogelijkheid van herbeoordeling wordt geboden. Hoewel de jurisprudentie van het EHRM niet voorschrijft dat een voorziening tot verkorting van de levenslange gevangenisstraf uitsluitend kan bestaan uit een wettelijk voorgeschreven periodieke herbeoordeling van de straf door een rechter, neemt dat volgens de Hoge Raad niet weg dat het opdragen door de wetgever van een herbeoordeling aan de rechter een belangrijke waarborg vormt dat de

tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in overeenstemming met artikel 3 EVRM plaatsvindt.

In het Nederlandse recht ontbreekt vooralsnog een specifieke op de levenslange gevangenisstraf toegesneden mogelijkheid tot herbeoordeling. Het lijkt mij op basis van het bovenstaande gerechtvaardigd om te concluderen dat de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf in Nederland niet voldoet aan de eisen die voortvloeien uit artikel 3 en 5 lid 1 en 4 EVRM. De koerswijziging in de uitspraak van de Hoge Raad heeft tot gevolg dat zolang de huidige praktijk ongewijzigd blijft, dus zonder een reële mogelijkheid tot herbeoordeling van de straf op de wijze als hiervoor geschetst, de oplegging van een levenslange gevangenisstraf een schending van artikel 3 EVRM oplevert.

In hoofdstuk 4 is nader gezien hoe Engeland en Duitsland de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf geregeld hebben. Zo kent Engeland een verplichte variant van de levenslange gevangenisstraf, de mandatory life sentence en een niet verplichte variant, de discretionary life sentence. De mandatory life sentence moet bijvoorbeeld worden opgelegd wanneer de verdachte schuldig wordt bevonden aan moord. De straf kan worden opgedeeld in een vergeldend deel en een beveiligend deel. Het eerste gedeelte van de straf moet geheel ten uitvoer worden gelegd, de duur van het tweede gedeelte is afhankelijk van de gevaarlijkheid van de verdachte. Als wordt bepaald dat de verdachte geen of een aanvaardbaar risico vormt voor de samenleving kan hij voorwaardelijk worden vrijgelaten. Engeland heeft in de loop van de jaren verschillende keren haar beleid aangepast aan de uitspraken van het Europese Hof. Nederland kan lering trekken uit het beleid in Engeland met het aanpassen van haar eigen beleid conform de eisen van het Europese Hof.

Evenals in Engeland kent de strafoplegging in Duitsland voor een aantal delicten zoals onder andere moord, doodslag in zeer ernstige gevallen en misdrijven tegen de menselijkheid ook een verplicht karakter. Duitsland kent zowel een regeling voor gratieverlening als een wettelijke mogelijkheid van voorwaardelijke invrijheidsstelling. De beoordeling voor VI vindt plaats na vijftien jaar detentie en er mag bij die beoordeling geen sprake zijn van een bijzonder ernstige mate van schuld aan een misdrijf die de voortzetting van de tenuitvoerlegging eist. Bij de beoordeling worden de persoonlijkheid van de veroordeelde, het gedrag van de veroordeelde ten tijde van de detentie en de effecten die vervroegde vrijlating op de gedetineerde zullen hebben meegewogen. In Duitsland moet de levenslanggestrafte vanaf het begin van zijn detentie kunnen werken aan de voorbereiding van zijn terugkeer in de maatschappij en is een regelmatige heroverweging van de verdere voortzetting van de levenslange gevangenisstraf vereist. De tenuitvoerlegging van de

levenslange gevangenisstraf is vanaf het begin gericht op menswaardigheid en het bieden van perspectief op terugkeer in de samenleving. Nederland zou naar mijn mening bij het wijzigen van haar levenslang beleid voorbeeld moeten nemen aan de wettelijke regeling omtrent de voorwaardelijke invrijheidsstelling in Duitsland, alsook aan de Duitse gedachtegang over een menswaardige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf.

In Nederland besluit een rechtbank eind 2015 expliciet geen levenslange gevangenisstraffen op te leggen waar deze wel gerechtvaardigd waren wegens strijdigheid met het EVRM. Twee dagen later kondigt staatssecretaris Dijkhoff aan om de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf 'Straatsburgproof' te maken. De staatssecretaris stelt voornemens te zijn om voor levenslang gestraften een ambtshalve periodieke toetsing na 25 jaar detentie in te voeren en daartoe een adviescollege in te stellen. Detentie tot aan deze periodieke toetsing staat primair in het teken van vergelding en bestraffing en de activiteiten die worden aangeboden zijn nadrukkelijk niet gericht op re-integratie. Het adviescollege adviseert omtrent de vraag of en zo ja, op welke wijze een levenslanggestrafte in aanmerking komt voor activiteiten gericht op re-integratie, alsook de termijn waarop vervolgttoetsing plaatsvindt. De staatssecretaris neemt op basis van het advies de beslissing die dus geen betrekking heeft op een eventuele verkorting van de detentieperiode. Geconcludeerd kan worden dat re-integratieactiviteiten volgens het EHRM vanaf het begin van de straf dienen plaats te vinden. De herbeoordeling van de levenslange gevangenisstraf moet na maximaal 25 jaar plaatsvinden en de veroordeelde moet dus binnen die termijn in de gelegenheid worden gesteld een begin te maken met zijn resocialisatie om zich voor te bereiden op een eventuele terugkeer in de vrije samenleving. Het Forum Levenslang stelt bovendien terecht dat in het voorstel van de staatssecretaris niet eens de mogelijkheid van vrijlating onderzocht wordt, maar alleen de eventuele toelating tot re-integratieactiviteiten tijdens detentie.

De eindconclusie luidt dat de huidige wijze waarop resocialisatie van levenslang gestraften in de Nederlandse praktijk wordt verwezenlijkt niet in overeenstemming is met de eisen die voortvloeien uit artikel 3 en 5 van het EVRM. Met de voorgestelde beleidswijzigingen van de staatssecretaris wordt nog steeds niet voldaan aan de eisen die het EHRM en de HR aan de tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf stellen. Ik zou de staatssecretaris willen aanbevelen om zijn beleidswijziging in overeenstemming te brengen met de voorwaarden die gesteld zijn door het EHRM en overgenomen zijn door de Hoge Raad. Hij zou daarbij voorbeeld kunnen nemen aan de beleidswijzigingen die Engeland doorvoerde en aan de Duitse gedachtegang over een menswaardige tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf. Toch is de invloed van de politiek op het beleid van de tenuitvoerlegging

van de levenslange gevangenisstraf naar mijn mening onwenselijk. Aanbeveling verdient het invoeren van een wettelijke regeling voor voorwaardelijke invrijheidsstelling voor levenslanggestraften. Het heeft met Fokkens ook mijn voorkeur dat deze toetsing door een rechter wordt gedaan en niet door de minister of staatssecretaris. Ik sluit mij tot slot volledig aan bij de conclusie van Meijer dat het voor een goede en onafhankelijke strafrechtsspraak van belang is dat deze op enige afstand van de politiek kan worden uitgeoefend.

Literatuur

Boeken en artikelen

Bleichrodt 2006

F.W. Bleichrodt, *Een leven lang. De levenslange gevangenisstraf en de longstay in het kader van de terbeschikkingstelling in onderlinge samenhang bezien*, (Oratie Rijksuniversiteit Groningen), Deventer: Kluwer 2006.

Fokkens 2016

J.W. Fokkens, *De ontwikkeling van de vrijheidsbenemende sancties de laatste vijftientig jaar*, Sancties 2016/4, afl. 1, p. 21-29.

Hirsch Ballin 2010

E.M.H. Hirsch Ballin, *Van twee kanten. De tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf. De duur van de levenslange gevangenisstraf*, Rechtsgeleerd Magazijn Themis 2010.

Klerk, de, Limburgsch dagblad 9 september 1970

J. de Klerk, 'Maastricht zag laatste executie', *Limburgsch dagblad* 9 september 1970, p.21.

Luyendijk, NRC 25 november 2015

W. Luyendijk, 'Rechtbank in Assen verwerpt levenslang', *NRC* 25 november 2015.

Meijer 2015

S. Meijer, *De tenuitvoerlegging van strafrechtelijke beslissingen*, DD 2015/71.

Samkalden 1964

I. Samkalden, *De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en haar doorwerking*, Internationale Spectator 1964, p. 672-673.

Schravendijk 1957

O.E. Schravendijk, *Praktijk der levenslange gevangenisstraf. Enige gegevens omtrent het verloop sinds 1886 van de aan commune delinquenten opgelegde levenslange gevangenisstraf*, Maandschrift voor het gevangeniswezen 1957, p. 194-200.

Smidt 1891

H.J. Smidt, *Geschiedenis van het wetboek van strafrecht, deel 1*, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1891.

Van de Sande 2007

L. van de Sande, *De tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf, een paradoxale taak*, Sancties 2007, afl. 1, p. 6-31.

Van Hattum 2005

W.F. van Hattum, *Het irrationele van de levenslange gevangenisstraf: de levenslange gevangenisstraf in Nederland in het licht van rechtspraak van het EHRM en andere Europese ontwikkelingen*. In: *Systeem in ontwikkeling, Liber amicorum G. Knigge*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 231-259.

Van Hattum 2009

W.F. van Hattum, *In de daad een mens. De gratieprocedure levenslanggestraften: departementaal beleid en magistratelijk toezicht, vroeger en nu*, Delikt en Delinkwent 2009, afl. 4, nr. 24, p. 325-352.

Van Hattum 2013

W.F. van Hattum, *“Levenslang post Vinter, Over de gevolgen van de uitspraak van 9 juli 2013 van het EHRM voor de Nederlandse levenslange gevangenisstraf”*, Nederlands Juristenblad 2013, nr. 29.

Van Hattum 2014

W.F. van Hattum, *Het recht van gratie*, Nederlands Juristenblad 2014/1839. afl. 36, p. 2551-2557.

Van Hattum 2016

W.F. van Hattum, *“de beleidswijziging levenslange gevangenisstraf”*, Nederlands Juristen Blad, 2016/1233.

Veen, van der, NRC 24 april 2015

C. van der Veen ‘Veroordeelde Venrayse moordzaak Lau G. overleden’, NRC 24 april 2015.

Rapporten en onderzoeken

Anker en Anker Strafrechtadvocaten

Anker en Anker Strafrechtadvocaten, *Overzicht levenslanggestraften in Nederland* (bijgewerkt tot 22 augustus 2013). Te raadplegen via:

<http://www.hethaagsecomplot.nl/doc/anker-en-anker-overzicht-levenslang.pdf>

Barkhuysen 2004

T. Barkhuysen, *Het EVRM als integraal onderdeel van het Nederlandse materiële bestuursrecht*, 11 februari 2004.

Te raadplegen via: http://media.leidenuniv.nl/legacy/VAR132_1stepreadv.pdf

Forum Levenslang

Forum Levenslang, *Feitelijke gegevens over de levenslange gevangenisstraf*, juni 2010.

Te raadplegen via: <http://www.forumlevenslang.nl/publication/view/factsheet/>

Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming

Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming, "*Nieuwsbrief Congres De jaren tellen*", 6 maart 2008. Te raadplegen via:

http://www.rsj.nl/Images/Nieuwsbrief%20jrg%20%20congres_tcm60-98447.pdf

Regelgeving en parlementaire stukken

Raad van Europa, Comité van Ministers, Recommendation (2003) 22: *On conditional release (parole)*, 24 September 2003.

Wet van 28 juli 1954, *Staatsblad* 1954, 335

Wet van 17 september 1870 (Tot afschaffing der doodstraf), *Staatsblad* 1870, 162.

Wet van 22 december 2005 (Wet herijking strafmaxima), *Staatsblad* 2006, 11 en 23.

Wet van 23 december 1987 (Gratiewet), *Staatsblad* 1987, 598.

Aanhangsel Handelingen II 2003/04, nr.1972, p.41

Brief van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 2 juni 2016, 766939/2016

Brief van de Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie van 2 september 2016, 794433/2016

Circulaire d.d. 7 juni 1978, nr. 133/378 PI 1980, 79.

Handelingen II, 1956/57, 4500 (Justitiebegroting), p. 2308

Handelingen II 1869/70, p. 1485

Kamerstukken II 1869/70, 80, nrs. 3-4, p.796

Kamerstukken II 1984/85, 19 075, nrs. 1-3

Kamerstukken II 1984/85, 18 995, nrs 1-2.

Kamerstukken II 2003/04, 28484, nr. 34, p. 30-31

Kamerstukken II 2015/16, 29 279 nr. 344

Kamerstukken II 2015/16, 34300, nr. 30, p. 14.

Digitale bronnen

www.europadecentraal.nl

www.forumlevenslang.nl

www.nos.nl

www.nrc.nl

www.nu.nl

www.officielebekendmakingen.nl

www.overheid.nl

www.rechtspraak.nl

www.rijksoverheid.nl

www.rsj.nl

www.tweedekamer.nl

www.wetten.nl

Jurisprudentie

Europees Hof voor de Rechten van de Mens

EHRM 6 mei 1978, nr. 7994/77 (*Kotälla/Netherlands*)
EHRM 2 maart 1987, nr. 9787/82 (*Weeks/Verenigd Koninkrijk*)
EHRM 18 juli 1994, nr. 15484/89 (*Wynne/Verenigd Koninkrijk*)
EHRM 28 mei 2002, nr. 46295/99 (*Stafford/Verenigd Koninkrijk*)
EHRM 11 april 2006, nr. 19324/02 (*Léger/Frankrijk*)
EHRM 12 februari 2008, nr. 21906/04 (*Kafkaris/Cyprus*)
EHRM 2 september 2010, nr. 36295/02, (*Iorgov/Bulgarije II*)
EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66060/09, 130/10 & 3896/10 (*Vinter e.a./Verenigd Koninkrijk*).
EHRM 20 mei 2014, nr. 73593/10 (*Magyar/Hongarije*).
EHRM 26 april 2016, nr. 10511/10 onder 31 (*Murray/Nederland*).

Bundesverfassungsgericht

Bundesverfassungsgericht 8 november 2006, BvR 578/02, BvR 796/02

Hoge Raad

Hoge Raad 9 maart 1991, ECLI:NL:HR:1999:ZD1464
Hoge Raad 9 maart 1999, ECLI:NL:HR:1999:ZD1464
Hoge Raad 16 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BF3741
Hoge Raad 22 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO6341
Hoge Raad 24 mei 2016, ECLI:NL:PHR:2016:406
Hoge Raad 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325
Hoge Raad 5 juli 2016 ECLI:NL:PHR:2016:406

Rechtbanken

Rechtbank Amsterdam 26 juli 2005, ECLI:NL:RBAMS:2005:AU0025
Rechtbank 's-Gravenhage 25 maart 2009, ECLI:NL:RBSGR:2009:BP4032
Rechtbank Den Haag 18 september 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:11541
Rechtbank Limburg 23 april 2015, ECLI:NL:RBLIM:2015:3472
Rechtbank Amsterdam 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2468
Rechtbank Amsterdam 1 mei 2015, ECLI:NL:RBAMS:2015:2471
Rechtbank Noord-Nederland 24 november 2015, ECLI:NL:RBNNE:2015:5389
Rechtbank Den Haag 10 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9397

Raad voor de Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming

